

TONY JUDT

POVÁLEČNÁ EVROPA

DĚJINY OD ROKU 1945

NÁSTUP STUDENÉ VÁLKY

„Představte si Rakousko rozdrobeno v množství republik a republiček - jaký to milý základ pro univerzální monarchii ruskou.“

FRANTIŠEK PALACKÝ (List do Frankfurtu, duben 1848)

„Jugoslávci chtějí zabrat řeckou Makedonii. Chtějí také Albánii a dokonce i části Rakouska a Maďarska. To není rozumné. Nelíbí se mi, jak se chovají.“

JOSIF STALIN (1945)

„Jediné, co Rudé armádě chybělo k tomu, aby se dostala k až Severnímu moři, byly boty.“

DENNIS HEALEY

„Myšlenka evropského řádu není umělým výtvozem Německa, ale nezbytností.“

PAUL-HENRI SPAAK (duben 1942)

„Je to něco, o čem v bloubi duše víme, že to nemůžeme udělat.“

ANTHONY EDEN (leden 1952)

„Tahle válka není jako ty minulé. Každý, kdo obsadí nějaké území, vnutí mu také svůj vlastní společenský systém. Každý prosazuje svůj systém všude tam, kam až jeho armáda dokáže postoupit. Jinak to ani nemůže být.“ Známy afo-rismus Josifa Stalina - se kterým svět seznámil Milovan Djilas ve svých *Roz-bovorech se Stalinem* - nebyl tak docela původní, jak by se mohlo zdát. Dru-há světová válka v žádném případě nebyla prvním evropským ozbrojeným konfliktem, ve kterém vojenské úspěchy rozhodovaly o tom, jaký kde bude společenský systém. Náboženské války v 16. století ukončil Augsburský mír v roce 1555, kdy všichni zúčastnění přijali zásadu *cuius regio, eius religio*, jež vládcům dávala právo rozhodovat o tom, jaké náboženství budou vyzná-vat jejich poddaní; v prvním období napoleonských válek na počátku 18. sto-letí se zase Bonapartovy vojenské úspěchy brzy na dobytých územích pro-měnily v sociální a institucionální revoluci podle francouzského vzoru.

Nicméně smysl Stalinových slov byl jasný - a Djilas je od něj slyšel již dáv-no předtím, než komunisté ovládli východní Evropu. Ze sovětského hlediska se válka vedla kvůli porážce Německa, obnovení moci Ruska a bezpečnosti jeho západních hranic. Bez ohledu na to, co se stane se samotným Němec-kem, nesměl pás území ležících mezi ním a Ruskem zůstat nezajištěný. Ob-

V roc
evroj
masc
Prakt
pod s
nahr.
a enl
v sou
Pová.
cesty
přfbě
Přfbě
přfbě
a vze
přfbě
livéh
supe:
Tony
ve sv
tánii;
s nep
a v It
tické
Špan
a pře
i prot
Zápa
Pouč
sociá
dvojj.
IRA i
jako i
genei
Berlu
A Pou
ním c
nástu
přisté
mény
Pytho
Judtc
a voll
pení
tedy
za jec

louk táhnoucí se od Finska na severu k Jugoslávii na jihu tvořily malé, zranitelné státy, jejichž meziválečné vlády (s částečnou výjimkou Československa) jednotně k Sovětskému svazu zaujímal nepřátelský postoj. Zejména Poláci, Maďaři a Rumuni pokládali Moskvu trvale za svého úhlavního nepřítele a přistupovaly s krajním podezřením k jakýmkoli sovětským záměrům týkajícím se jejich zemí. Stalin proto za jediné přijatelné řešení - v těch oblastech, jichž se Sověti rovnou preventivně nezmocnili - považoval nastolení takových režimů, které budou skýtat záruku, že v budoucnu neohrozí bezpečnost SSSR.

Jediná možnost, jak si něco takového zajistit, spočívala ovšem ve sjednocení politických systémů zemí východní Evropy s tím sovětským, což také Stalin od počátku chtěl a měl v úmyslu uskutečnit. Na jedné straně by se mohlo zdát, že takový úkol byl celkem jednoduchý. V zemích jako Maďarsko nebo Rumunsko se staré elity zdiskreditovaly a nebude těžké je odstranit a začít s čistým stolem. Navíc lidé mnohde sovětská okupační vojska vítali jako osvoboditele a zvěstovatele změny a reformy.

Na druhé straně Sovětský svaz neměl skoro žádné nástroje k ovlivňování vnitřní politiky svých západních sousedů kromě svých mohutných armád na jejich půdě. V převážné části zemí této oblasti bylo komunistické hnutí po většinu uplynulého čtvrtstoletí zakázáno, a tedy bez možnosti legální veřejné činnosti. Ale i tam, kde komunistické strany směly působit legálně, zavinila jejich naprostá identifikace s bolševickým Ruskem a otrocké dodržování Moskvou vnucené rigidní a sektářské taktiky po většinu období od roku 1927, že byly v rámci východoevropské politiky vytěsněny na sám její okraj a pozbyly téměř jakéhokoli významu. Sovětský svaz „bratrské“ komunistické strany ještě víc oslabil, když uvěznil nebo v čistkách povraždil mnoho polských, maďarských, jugoslávských a dalších komunistů, kteří se uchýlili do moskevského azylu. Například meziválečné vedení polských komunistů Sověti vyhladili téměř do posledního muže.

Proto, když se vůdce Maďarské komunistické strany vrátil v únoru 1945 z Moskvy do Budapešti, mohl ve své zemi počítat s podporou asi jen čtyř tisícovek komunistů. V Rumunsku podle slov samotné představitelky tamních komunistů Any Paukerové měla její strana ve 20milionové zemi nečlých 1 000 členů. A ani v Bulharsku nebyla situace o mnoho lepší - v září 1944 tam bylo pouhých 8 000 komunistů. Jedině v průmyslových regionech českých zemí - a v Jugoslávii, kde se komunistická strana ztotožňovala s vítězným partyzánským hnutím - mohli komunisté počítat s něčím, co se podobalo masové základně.

Stalin s charakteristickou obezřetností a určitě také s ohledem na udržování fungujících vztahů se západními mocnostmi používal zpočátku taktiku dobře známou už z dob Lidové fronty ve 30. letech a z postupu komunistů za španělské občanské války. Podporoval vznik vlád lidové nebo národní „fronty“, což byly koalice komunistů, socialistů a dalších „antifašistických“ stran, které sice odstraní a potrestají starý režim a jeho stoupence, ale budou postupovat opatrně a „demokraticky“ a prezentovat se spíše jako reformistické než revoluční. Koncem války nebo velice krátce po ní vznikly takové koaliční vlády ve všech zemích východní Evropy.

Vzhledem k přetrvávajícím neshodám mezi historiky při hledání odpovědi na otázku, kdo nese vinu za rozdělení Evropy, stojí za to zdůraznit, že ani Stalin, ani jeho satrapové v jednotlivých zemích neměli vůbec žádné pochybnosti o tom, jaký je jejich dlouhodobý cíl. Existující koalice představovaly pro komunisty výtah k moci v oblastech, kde byli historicky slabí, a nikdy pro ně neznamenal nic jiného než prostředek k jejímu uchvácení. Vůdce východoněmeckých komunistů Walter Ulbricht to důvěrně objasnil svým stoupencům, kteří v roce 1945 dávali najevo svůj zmatek nad stranickou politikou, těmito slovy: „Je to naprosto jasné - je potřeba, aby to vypadalo demokraticky, ale veškerou moc musíme držet v rukou my.“

A moc byla tím, na čem ve skutečnosti záleželo mnohem víc než na obsahu politiky. Nebyla vůbec náhoda, že se komunisté ve všech koaličních vládách - ať už to byla „vlastenecká fronta“, „vláda národní jednoty“, „národní fronta“ nebo „blok protifašistických stran“ - ve východní Evropě snažili ovládnout klíčová ministerstva. Ministerstvo vnitra, které straně umožňovalo řídit policii a bezpečnostní složky a zároveň jí dávalo pravomoc udělovat nebo odebírat povolení k vydávání novin, ministerstvo spravedlnosti, které řídilo provádění národní očisty, soudy a soudce, ministerstvo zemědělství, které mělo na starost pozemkovou reformu a rozdělování půdy, takže mohlo přidělovat výhody a kupovat si přízeň a loajalitu milionů rolníků. Komunisté také své lidi prosazovali do „denacifikačních“ komisí, do vedení obecních samospráv a do čelných pozic v odborových svazech.

Naproti tomu komunisté ve východní Evropě nijak nepospíchali s uplatňováním nároku na obsazení úřadu prezidenta, předsedy vlády nebo ministra zahraničí a často se přikláněli k tomu přenechat tyto funkce svým koaličním partnerům ze socialistických, rolnických nebo liberálních stran. To odráželo počáteční poválečné rozdělení vládních křesel - kdy komunisté byli v menšině - a uklidňovalo západní pozorovatele. Místní obyvatelstvo se však nedalo oklamat a zařídilo se podle toho: například řady Rumunské komunistické strany se do konce roku 1945 rozrostly na 800 000 členů. Ale v mnoha ohledech zůstávala strategie komunistů opravdu uklidňujícím způsobem umírněná. Komunistické strany, ještě daleky toho, aby kolektivizovaly zemědělství, se vším důrazem podporovaly rozdělování půdy mezi bezzemky. Vyjma konfiskací „fašistického“ majetku zatím ještě neprosazovaly znárodnění a zestátnění - určitě ne víc a obvykle o dost méně než jejich koaliční partneři. A o „socialismu“ jako o politickém cíli se skoro nemluvalo.

Příznávaným cílem komunistů v letech 1945 a 1946 bylo „dovršení“ neukončené buržoazní revoluce z roku 1848, přerozdělení bohatství, zaručení rovnosti a zajištění demokratických práv v té části Evropy, která uvedenými třemi komoditami odjakživa nijak zvlášť neoplývala. To byly, alespoň na první pohled, hodnověrné cíle, jež budily sympatie u mnoha lidí jak v těchto zemích, tak v západní Evropě, kteří se rozhodli smýšlet o Stalinovi a jeho záměrech příznivě. Ale pro komunisty samotné přitažlivost těchto cílů prudce poklesla po celé řadě komunálních i parlamentních voleb ve východním Německu, Rakousku a Maďarsku. Velice brzy se totiž jasně ukázalo (v případě Maďarska při volbách do budapeštského městského zastupitelstva v listo-

V
ev
m.
Pr.
po
na
a e
v s
Po
ce:
př
Př
př
a v
př:
liv
su
To
ve
tár
s r
a v
tic
Šp
a p
i p
Zá
Po
so:
dv
IR.
jak
ge:
Be
A i
ní
ná
př:
mé
Py
Ju
a v
pe
tec
za

padu 1945), že ani přes sebevětší úspěchy při pronikání do státních mocenských struktur se komunistům nikdy nepodaří získat moc ve státě cestou svolných voleb. Navzdory veškerým zvýhodněním, jež pro ně znamenala vojenská okupace a ekonomický patronát Sovětů, se komunističtí kandidáti při volebních kláních se zástupci liberálních, sociálně demokratických a rolnicko-živnostnických stran pravidelně ocitali na straně poražených.

Komunistické strany proto změnily strategii a od skrytého nátlaku přešly k otevřenému teroru a represím. V průběhu let 1946 a 1947 spustili komunisté proti svým protivníkům pomlouvačné kampaně, zahrnuli je výhrůžkami, přepadali je a týrali, zatýkali je, soudili jako „fašisty“ a „kolaboranty“, zavírali je do vězení a sáhli i k popravám. „Lidové“ milice pomáhaly šířit atmosféru nejistoty a strachu, a straničtí propagandisté za to kladli vinu svým politickým kritikům. Snáze napadnutelní nebo neoblíbení politici z nekomunistických stran se stávali terčem veřejného ostouzení, zatímco jejich kolegové těmto hanebným praktikám příkyvovali v naději, že tak sami podobnému zacházení uniknou. A tak se v Bulharsku už v létě 1946 ocitlo ve vězení sedm z dvaadvaceti členů „předsednictva“ Agrární unie a třicet pět z osmdesáti členů jejího výkonného výboru. Typické bylo obvinění vznesené proti agrárnímu novináři Kunevovi, kterého obžalovali za to, že v jednom svém článku „evidentně zločinným způsobem označil členy bulharské vlády za politické a ekonomické snílky“.

Agrárníci, liberálové a představitelé dalších středových stran se projevíli jako snadní soupeři, komunisté na ně jednoduše vylili vědra špíny obviňováním z fašismu a protinárodních postojů a smetli je z jeviště. Obtížnější překážku komunistickým ambicím představovaly v jednotlivých zemích socialistické a sociálně demokratické strany, jejichž reformní cíle se shodovaly s těmi komunistickými. Obvinít sociální demokraty v zemích východní a střední Evropy z „fašismu“ nebo kolaborace nebylo snadné, protože za války byli obvykle stejně častými oběťmi represí jako komunisté. A pokud v převážně agrárních zemích východní Evropy existovalo nějaké průmyslové dělnictvo, orientovalo se tradičně socialisticky, nikoli komunisticky. A jelikož se ukázalo, že je obtížné socialisty potřit, rozhodli se komunisté se k nim přidat.

Tedy přesněji řečeno zařídit to tak, aby se socialisté přidali k *nim*. To byl osvědčený komunistický trik. Leninova počáteční taktika uplatňovaná v letech 1918–1922 spočívala v rozštěpení evropských socialistických stran. Radikálně levicové elementy sdružil do nově vytvořených komunistických hnutí a zbylé socialisty označil za reakcionáře, kteří skončí na smetišti dějin. Ale protože komunistické strany se v průběhu uplynulých dvaceti let samy ocitly v menšině, změnila Moskva taktiku a komunisté tentokrát nabídli socialistickým stranám (většinou početně silnějším) perspektivu levicové „jednoty“ – ale pod komunistickým patronátem. V situaci, jaká ve východní Evropě převládala po osvobození, se to mnoha socialistům jevílo jako rozumný návrh.

Dokonce i v západní Evropě, například ve Francii a Itálii, se někteří levicověji naladěni členové socialistických stran dali zlákat komunistickými výzvami ke sloučení v jedinou politickou sílu. Ve východní Evropě se tento

tlak ukázal - doslova - neodolatelným. Celý proces začal v Sověty okupované části Německa, kde se komunisté rozhodli (rozhodnutí padlo na tajné schůzi v Moskvě v únoru 1946) ke sloučení se svými mnohem početnějšími socialistickými „spojenci“. K tomuto splynutí došlo o dva měsíce později, a vznikla tak Jednotná socialistická strana Německa (pro tato slučování bylo charakteristické, že se nově vzniklé subjekty ve svých názvech záměrně vyhýbaly adjektivu „komunistický“). Ve Východním Německu se ke sloučení s komunisty postavil příznivě jen nepříliš velký počet bývalých vůdců sociálních demokratů, kteří pak v nové straně a v pozdější východoněmecké vládě dostali čestné funkce. Socialisté, kteří měli námitky nebo se stavěli proti nové straně, se dočkali tvrdého odsouzení a vyloučení. Nejměrnější postih, s jakým mohli počítat, spočíval v tom, že museli odejít z veřejného života nebo do exilu.

V ostatních zemích sovětského bloku došlo na formování podobně strukturovaných komunisticko-socialistických „unií“ o něco později, v průběhu roku 1948. V Rumunsku v únoru, v Maďarsku a Československu v červnu, v Bulharsku v srpnu a v Polsku v prosinci. Tou dobou se socialistické strany kvůli otázce slučování znovu a znovu názorově štěpily, takže už dlouho předtím, než se vytratily z veřejného jeviště, přestaly ve svých zemích hrát roli účinné politické síly. A stejně jako v Německu i v dalších zemích se bývalým sociálním demokratům, kteří spojili svůj osud s komunisty, dostalo příslušné odměny v podobě bezobsažných funkcí. Například v komunistickém Maďarsku byl 30. července 1948 jmenován hlavou státu bývalý socialista Árpád Szakasits.

Sociální demokraté ve východní Evropě se ocitli v bezvýchodném postavení. Západní soudruzi je často vybízeli ke sloučení s komunisty, ať už v upřímné víře, že to prospěje všem, nebo proto, že doufali v umírňující vliv, který takové spojení bude mít na chování komunistů. Dokonce ještě v roce 1947 zakázali nezávislým socialistickým stranám ve východní Evropě (tj. socialistům, kteří odmítli spolupracovat se svými komunistickými soudruhy) vstoupit do mezinárodních socialistických organizací na základě obvinění, že jsou překážkou sjednocení „pokrokových“ sil. Ve vlastních zemích se mezitím stali terčem ponižování a útoků. Jejich situace se však nezlepšila dokonce ani tehdy, když se nechaly přivinout do komunistické náruče - v roce 1948, na únorovém „slučovacím“ sjezdu obou stran v Rumunsku, obvinila předsedkyně rumunských komunistů Ana Paukerová své dřívější socialistické kolegy z cílevědomého škůdčovství, protisovětských „pomluv“ a přísluhování reakčním vládám.

Když komunisté zdecimovali, pozavírali nebo pohltili své oponenty, dalo se jim ve volbách roku 1947 a později opravdu přece jen lépe - pomohlo k tomu ovšem i terorizování a zastrášení občanů přímo ve volebních místnostech a nestydaté podvody při sčítání odevzdaných hlasů. Potom všude podle stejného vzoru následovalo vytvoření vlád, ve kterých křiklavě dominovaly komunistické nebo nově sloučené „dělnické“ a „sjednocené“ strany. Koaličním partnerům, pokud nějakí ještě existovali, bylo vykázáno místo dekorativního formálního přívěsku. V souladu s tímto přechodem od

koaličních vlád jednotné fronty ke komunistickému mocenskému monopolu nastal v sovětské strategii v průběhu roku 1948 radikální obrat k politice státní kontroly, kolektivizace, likvidace střední třídy a pronásledování a čístek v řadách skutečných i domnělých protivníků.

Toto líčení počátků sovětského ovládnutí východní Evropy popisuje proces společný všem zemím v této části kontinentu. Pro Stalinovo uvažování bylo charakteristické, že nebral ohled na rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Tam, kde komunisté mohli rozumně doufat, že si zajistí moc legálními nebo alespoň navenek legálními prostředky, dával Stalin podle všeho takovému řešení přednost přinejmenším ještě na podzim 1947. Ale protože cílem byla moc, a nikoliv legalita, uchýlovali se komunisté k čím dál agresivnější taktice a stále méně se zatěžovali zákonnými nebo politickými ohledy - dokonce i za tu cenu, že ztratí sympatie v zahraničí -, jakmile bylo jasné, že s volebním úspěchem nemohou počítat.

Přesto se objevovaly významné místní odchylky. Nejtvrdší pěst ukázali Sověti v Rumunsku a Bulharsku - zčásti proto, že obě země za války bojovaly proti SSSR, zčásti kvůli slabosti tamních komunistů, ale hlavně z toho důvodu, že oba státy byly svou zeměpisnou polohou od počátku zjevně předurčeny k tomu, aby se staly součástí sovětské sféry vlivu. V Bulharsku vůdce zdejších komunistů (a někdejší výkonný funkcionář Kominterny) Georgi Dimitrov už v říjnu 1946 bez obalu prohlásil, že na každého, kdo volí protikomunistickou opozici, se bude pohlížet jako na zrádce. Navzdory tomu získali protivníci komunistů v následných všeobecných volbách 101 ze 465 parlamentních křesel. Dny opozice byly už ovšem sečteny - jedinou věcí, která okupační Rudé armádě a jejím domácím spojencům zabránila s celou opozicí jednou provždy rázně zatočit, byla nutnost společně se západními spojenci vypracovat mírovou smlouvu pro Bulharsko a zajistit anglo-americké uznání komunisty ovládaného kabinetu jako legitimní bulharské vlády.

Okamžitě po podpisu mírových smluv, kdy už nezbývalo nic, co by komunisté mohli vyčkáváním získat, se události začaly odvíjet, a jejich časový sled pomáhá leccos pochopit. Senát Spojených států ratifikoval Pařížské mírové smlouvy s Bulharskem, Rumunskem, Maďarskem, Finskem a Itálií 5. června 1947 navzdory pochybnostem amerických diplomatů v Sofii a Bukurešti. Ještě týž den byl v Sofii zatčen přední bulharský antikomunistický politik, vůdce rolnické strany Nikola Petkov (který už dříve odmítl následovat přizpůsobivější agrárníky do komunistické Vlastenecké fronty). Proces s Petkovem probíhal od 5. do 15. srpna. Patnáctého září vstoupila mírová smlouva s Bulharskem oficiálně v platnost a o čtyři dny později hodlaly Spojené státy potvrdit diplomatické uznání vlády v Sofii. O 96 hodin později Petkova popraví. Výkon rozsudku byl totiž odložen právě jen do doby amerického oficiálního oznámení. Po justiční vraždě spáchané na Petkovovi se už bulharští komunisté žádných dalších překážek nemuseli bát. Sovětský maršál Birjuzov později při vzpomínce na jednání o pomoci Rudé armády

bulharským komunistům proti „buržoazním“ stranám, řekl: „Neměli jsme právo odepřít pomoc úsilí bulharského lidu rozdupat tuhle zmiji.“

V Rumunsku byla pozice komunistů dokonce ještě slabší než v Bulharsku, ve kterém aspoň existovaly určité rusofilské tradice, jichž se strana mohla pokusit využívat.¹ Ačkoliv se Sověti zaručili, že Rumunsko dostane zpátky severní Transylvánii (kterou v roce 1940 muselo nedobrovolně odstoupit Maďarsku), Stalin naprosto neměl v úmyslu vrátit Rumunům Besarábii nebo Bukovinu a obě oblasti začlenil do SSSR, ani oblast Jižní Dobrudže v jihovýchodním Rumunsku, která teď byla připojena k Bulharsku. V důsledku toho museli rumunští komunisté ospravedlňovat podstatné územní ztráty vlastního státu, což hodně připomínalo jejich překerní situaci v meziválečných letech, kdy je politicky svazovala nutnost brát ohled na sovětské nároky na Besarábii, která tehdy Rumunsku patřila.

A co bylo ještě horší, vedoucí funkcionáři rumunských komunistů často dokonce ani nebyli skuteční Rumuni, alespoň bráno podle tradičních rumunských měřítek. Ana Paukerová byla Židovka, Emil Bodnaras Ukrajinec, Vasile Luca byl Transylvánec s německými předky. Další pocházeli z maďarské nebo bulharské menšiny. A tak rumunská veřejnost domácí komunisty vnímala jako cizorodé elementy, zcela závislé na sovětských ozbrojených silách. Jejich politické přežití proto nezáviselo na získání lidové podpory ve volbách – což jako reálná možnost nikdy ani vzdáleně nepřipadalo v úvahu –, ale na rychlosti a účinnosti, s jakou dokážou ovládnout zemi a rozdělit a zničit své protivníky z „historických“ stran liberálního středu. V plnění tohoto úkolu prokázali rumunští komunisté opravdové mistrovství – už v březnu 1948 získali v celostátních volbách jejich kandidáti 405 ze 414 parlamentních křesel. V Rumunsku, stejně jako v Bulharsku (nebo v Albánii, kde Enver Hodža mobilizoval Tosky z jihu proti kmenovému odboji severních Ghegů), nepředstavovaly podvratná činnost a násilí pouze jeden z možných způsobů boje o politickou moc, ale v zásadě způsob jediný.

Také Poláci byli už předem odsouzeni k tomu, že po 2. světové válce skončí v sovětské sféře vlivu. Vyplývalo to především ze zeměpisné polohy Polska na trase z Berlína do Moskvy, jeho historické úlohy odvěké překážky ruským imperiálním ambicím na Západě, a také ovšem z faktu, že ani v Polsku neexistovala prakticky vůbec žádná naděje na vznik Sovětům přátelsky nakloněné vlády s lidovou podporou. Rozdíl mezi Polskem a balkánskými zeměmi spočíval v tom, že Polsko bylo Hitlerovou obětí, a ne jeho spojencem; statisíce polských vojáků bojovalo na východních i západních frontách ve spojeneckých armádách, a Poláci si, co se týkalo poválečných vyhlídek jejich země, dělali určité naděje.

Ukázalo se, že tyto jejich vyhlídky nebyly tak úplně špatné. Polští komunisté z takzvaného „Lublinského výboru“ – jež v červenci roku 1944 insta-

¹ Bulhaři vlastně v průběhu doby hodně kolísali mezi progermánským nadšením a vypjatým slavjanofilstvím. Moc dobře jim neposloužilo ani jedno, ani druhé. Jak tehdy poznamenal jeden místní komentátor, Bulharsko si vždycky zvolí špatnou kartu... a pak s ní pořádně bouchne o stůl!

lovaly sovětské orgány, aby měly pěkně po ruce základ budoucí vlády, kterou uvedou do funkce, jakmile se dostanou do Varšavy -, mohli těžko tvrdit, že mají masovou základnu, ale těšili se jistě míře domácí podpory, zvláště mezi mladými lidmi, a mohli poukazovat na určitý reálný prospěch ze sovětského „přátelství“: účinnou záruku proti německému teritoriálnímu revanšismu (což byl v té době pravoplatný argument) a politiku etnických transferů spojených se změnami státních hranic, která Polsko „vyčistila“ od zbytků ukrajinské menšiny a etničtí Poláci z východu byli přesídlení na území polského státu. Tyto argumenty dovolovaly polským komunistům, navzdory jejich okrajovému postavení uvnitř polské společnosti (také v jejich řadách se nacházelo mnoho členů židovského původu), aby si dělali nárok na místo v polské národní, a dokonce nacionalistické politické tradici.

Nicméně řeči volebních výsledků polští komunisté vždycky zůstanou jen bezvýznamnou menšinou. Polská rolnická strana Stanisława Mikolajczyka čítala v prosinci 1945 600 000 členů, desetkrát víc, než bylo aktivistů komunistické „Polské dělnické“ strany (Polské *sjednocené* dělnické strany od prosince 1948, kdy pohltila socialisty). Ale Mikolajczyka, předsedu polské exilové vlády za války, osudově handicapovala typicky polská neústupnost, s níž jeho strana trvala na tom, že je *zároveň* antinacistická i antisovětská.

Jak ukáží pozdější události, byl Stalinovi úspěch „socialismu“ v Polsku víceméně lhostejný. Zato co se týče celkového směřování polské politiky, zejména té zahraniční, měl jeho postoj k lhostejnosti hodně daleko. Vedle výsledku německého patu byla pro něj právě to vůbec nejdůležitější věc, přinejmenším v Evropě. Kvůli tomu pokračovalo neúprosité vytlačování Rolnické strany z polského veřejného života, zastrasování jejich stoupenců, útoky na její předáky, podkopávání její důvěryhodnosti. V bezostyšně zfalšovaných polských parlamentních volbách v lednu 1947 získal „Demokratický blok“ vedený komunisty 80 procent hlasů, Rolnická strana jen 10 procent.² O devět měsíců později Mikolajczyk v obavách o svůj život uprchl ze země. Zbytky odbojové Zemské armády (Armija Krajowa) z válečných časů pokračovaly v boji a ještě několik let vedli guerillovou válku proti komunistickým orgánům, ale i jejich věc už byla ztracená.

Sovětský zájem na politickém uspořádání v Polsku byl tak zásadní, že válečné iluze Poláků - před Jaltou i po ní - se jevíly donkichotsky. V Maďarsku ovšem představy o „maďarské cestě k socialismu“ nebyly tak docela nereálné. Hlavní poválečný zájem Moskvy týkající se Maďarska spočíval v tom, aby přes jeho území měly trvale zajištěný bezproblémový průchod jednotky Rudé armády, kdyby se potřebovaly dostat na západ do Rakouska (nebo - později - na jih do Jugoslávie). Pokud by místní komunisté měli širokou lidovou podporu, jejich sovětské instruktoři by zřejmě byli ochotní tolerovat „demokratickou“ taktiku déle, než jak to nakonec dopadlo.

² To nebyl první případ, kdy ruští ozbrojenci osobně dohlíželi na klíčové polské volby. Ani u parlamentních voleb v roce 1772, kdy si Poláci měli podle přání velmocí zvolit takové představitele, kteří schválí rozdělení vlastní země, nechyběla výhrůžná přítomnost cizích vojáků, která měla pojistit žádoucí volební výsledek.

Ale i v Maďarsku se prokázala trvalá neoblíbenost komunistů, což platilo dokonce i o Budapešti. Maloroľnická strana (maďarská obdoba agrárních stran v jiných zemích) si i navzdory neustálému napadání, že je reakcionářská, a dokonce fašistická, ve všeobecných volbách v listopadu 1945 stejně vydobyla absolutní většinu. Komunistům se však s pomocí socialistů (jejichž vůdkyně Anna Kéthlyová nebyla ochotná uvěřit, že by se komunisté snížili k volebním podvodům) podařilo některé maloroľnické poslance z parlamentu vyloučit. V únoru 1947 pak maloroľnické představitele obvinili ze spiknutí a jejich předáka Bélu Kovácse ze špionáže proti Sovětské armádě (Kovács poslali na Sibiř, odkud se vrátil v roce 1956). Přesto v nových volbách v srpnu 1947, které komunistický ministr vnitra László Rajk bezostyšně zfalšoval, dokázali komunisté získat pořád jen pouhých 22 procent hlasů, i když se volební zisk maloroľníků podařilo patřičně zredukovat na 15 procent. Za těchto okolností se na maďarskou cestu k socialismu rychle zapomělo a Maďaři museli následovat příklad svých východoevropských sousedů. V dalších volbách, jež se konaly v květnu 1949, si „Národní fronta“ na své konto připsala obligátních 95,6 procent hlasů.

Při zpětném pohledu už není nijak obtížné pochopit, že naplnění představ o demokratické východní Evropě nemělo po roce 1945 žádnou naději. Ve střední a východní Evropě existovalo jen málo domácích demokratických a liberálních tradic. Meziválečné režimy v této části Evropy byly zkorumpované, autoritářské a v některých případech násilnické. Hojně se vyskytující vlastností starých elit byla prodejnost. Skutečnou vládnoucí třídou v meziválečné Evropě tvořila byrokracie, která se rekrutovala ze stejných sociálních vrstev, jež poskytnou potřebné administrativní kádry i novým komunistickým státům. Přes všechny velké řeči o „socialismu“ nakonec k přechodu od autoritářského zpátečnictví ke komunistickým „lidovým demokraciím“ stačil jen malý a snadný krůček. Není proto příliš překvapivé, že historie nabrala právě takový směr.

Navíc představa návratu k politice a politikům z doby před rokem 1939 v Rumunsku nebo Maďarsku či Polsku podstatně oslabila věc antikomunismu přinejmenším do doby, než se sovětský teror po roce 1949 projevil plnou silou. Není nakonec právě Sovětský svaz, ptal se v komunistickém deníku *l'Humanité* chytrácky generální tajemník francouzských komunistů Jacques Duclos, pro tyto země tou nejlepší zárukou nejen proti návratu starých špatných časů, ale přímo i proti ztrátě jejich národní nezávislosti? A právě tak se to tehdy mnohým opravdu jevilo. Churchill to shrnul je pak nedokážou zadržet.“ Sovětský svaz teď byl samozvaným strážcem nových rumunských a polských hranic, nemluvě už o rozdané půdě po vyhnáných Němcích a jiných nedobrovolných vystěhovalcích v celé této části Evropy.

To byla připomínka, pokud jí vůbec bylo třeba, všudypřítomnosti Rudé armády. V září 1944 vyčlenili Sověti ze 3. ukrajinského frontu, který obsadil Rumunsko, 37. armádu a poslali ji do Bulharska, kde zůstala až do podpisu mírové smlouvy v roce 1947. V Maďarsku zůstávaly sovětské ozbrojené síly

rozmístěné až do poloviny 50. let (a znovu se tam vrátily po roce 1956) a v Rumunsku až do roku 1958. Německou demokratickou republiku sovětská vojska okupovala po celých pětáctyřicet let její existence a sovětské jednotky se běžně přesouvaly přes polské území. Sovětský svaz se z této části Evropy odejít nechystal, a její budoucnost, jak měly ukázat nadcházející události, byla proto těsně spoutaná s osudem obrovitého souseda na východě.

Zjevnou výjimku tu samozřejmě tvořilo Československo. Mnoho Čechů vítalo Rusy jako osvoboditele. V důsledku Mnichova se vytratily prakticky veškeré iluze o západních mocnostech, a londýnská exilová vláda Edvarda Beneše jako jediná předložila Moskvě jednoznačně přátelské návrhy už dlouho před rokem 1945. Beneš svůj postoj osobně vyložil Molotovovi v prosinci 1943 takto: „Co se týče otázek nejvyšší důležitosti, [...] budeme vždy hovořit a jednat způsobem přijatelným pro představitele sovětské vlády.“ Beneš se asi neměl tolik na pozoru před hrozbami ruského nebo sovětského objetí jako jeho učitel, zesnulý prezident Tomáš Masaryk, ale nebyl ani blázen. Praha hodlala udržovat přátelské vztahy s Moskvou ze stejného důvodu, z jakého usilovala před rokem 1938 o těsné vazby s Paříží. Československo, malý a zranitelný střeoevropský stát, potřebovalo ochránce.

A tak, přestože Československá republika v mnoha ohledech představovala tu nejzápadnější ze všech zemí „východní“ Evropy - byla průmyslovým státem s velkým podílem městského obyvatelstva, s tradicí pluralistické politické kultury, s prosperujícím kapitalistickým hospodářstvím před válkou a se západně orientovanou sociálně demokratickou politikou po ní, stala se současně nejbližším spojencem SSSR v této části Evropy po roce 1945, a nic na tom nezměnila ani skutečnost, že si Sověti v rámci svých teritoriálních „úprav“ přisvojili nejvýchodnější část jejího území, Podkarpatskou Rus. Proto se stal Beneš také jediným z válečných představitelů zemí východní a jihovýchodní Evropy, kterému se podařilo přivést svou exilovou vládu domů, kde ji pak v dubnu 1945 zrekonstruoval tak, že v ní bylo sedm komunistických ministrů a jedenáct ministrů z dalších čtyř stran.

Českoslovenští komunisté pod vedením Klementa Gottwalda upřímně věřili, že mají dobrou šanci dostat se k moci prostřednictvím voleb. V posledních předválečných československých volbách, které se konaly roku 1935, je podpořil úctyhodný počet 849 000 voličů (to představovalo zisk 10 procent hlasů). Nebyli závislí na Rudé armádě, která se z Československa stáhla v listopadu 1945 (v Praze a na jiných místech ovšem Sověti udržovali značné množství agentů svých zpravodajských služeb a příslušníků tajné policie pod diplomatickým krytím). V nefalšovaně svobodných, i když emocionálně vypjatých československých volbách v květnu 1946 získali komunisté v Čechách a na Moravě 40,2 procenta hlasů a na převážně agrárním a katolickém Slovensku 31 procent. Lépe dopadla pouze Slovenská demokratická strana, jejíž obliba se samozřejmě omezovala na slovenskou třetinu československého obyvatelstva.³

³ Agrární strana v českých zemích a lidová strana na Slovensku byly zakázány kvůli svému mlčenlivému souhlasu s nacistickou politikou.

Českoslovenští komunisté počítali s trvalým úspěchem, proto také původně uvítali naději na pomoc v rámci Marshallova plánu a podnikli velký nábor nových členů, aby posílili své vyhlídky v příštích volbách - stranické řady se z původního počtu 50 000 v květnu 1945 rozrostly na 1 220 000 členů v dubnu 1946 a dosáhly počtu 1 310 000 v lednu 1948 (Československo mělo tehdy celkem 12 milionů obyvatel). Komunisté se určitě nevyhýbali ani uplácení, ani nátlaku, aby si zajistili podporu. A jako všude jinde i oni učinili patřičná opatření, zajistili si důležitá ministerstva a rozmístili své lidi do klíčových funkcí u policie a v dalších orgánech. Ale v očekávání voleb v roce 1948 se z domácích zdrojů vzešlí českoslovenští komunisté připravovali plně se chopit moci „československou cestou“, která ještě pořád vypadala úplně jinak než to, co se dělo dál na východě.

Zda sovětské vedení věřilo Gottwaldovu ujišťování, že Komunistická strana Československa dokáže triumfovat bez pomoci Moskvy, není zcela jasné. Ale přinejmenším do podzimu 1947 nechával Stalin Československo na pokoji. Češi vyhostili sudetské Němce (tím na sebe přivolali německé nepřátelství, což ještě prohloubilo jejich závislost na sovětské ochraně) a silný důraz Benešových poválečných vlád na ekonomické plánování, zestátnění velkých podniků a nutnost usilovné práce připomínal, přinejmenším jednomu francouzskému novináři v květnu 1947, propagandu a ovzduší z dob počátků sovětského stachanovského hnutí. Praha byla polepená plakáty s dvojportréty Stalina a prezidenta Beneše už dávno předtím, než komunisté měli svou vlastní vládu, natož zajištěný mocenský monopol. Už jsme viděli, jak ministr zahraničí Jan Masaryk a jeho kolegové bez váhání splnili rozkaz Moskvy a v roce 1947 odmítli pomoc přicházející v podobě Marshallova plánu. Stalin si zkrátka na chování Čechoslováků nemohl stěžovat.

Nicméně v únoru 1948 zosnovali komunisté v Praze politický převrat, když využili neprozíravého kroku nekomunistických ministrů, kteří podali demisi (čímž reagovali na sice důležitý, nikoli však zásadní problém s pokusy komunistů ovládnout policejní aparát), k uchopení moci v zemi. Pražský puč měl obrovský dopad právě proto, že k němu došlo ve víceméně demokratickém státě, jenž se zdál být vůči Moskvě přátelsky nakloněný. Šokování západní Spojenci z toho vyvodili, že komunismus zahajuje svůj pochod na západ.⁴ To pravděpodobně zachránilo Finy. Stalina totiž potíže, které mu československý puč způsobil v Německu a jinde, přinutily ke kompromisu s Helsinkami a k podpisu smlouvy o přátelství (přitom se původně pokoušel vnutit Finsku východoevropský recept - rozštěpit sociální demokracii a přinutit je ke sloučení s komunisty do „Svazu na obranu finského národa“ a přivést tak komunisty k moci).

Socialisty na Západě pražský únor konečně přinutil otevřít oči a začít vnímat realitu politického života ve východní Evropě. Starý Léon Blum uveřejnil 29. února 1948 v deníku francouzských socialistů *Le Populaire* článek,

⁴ Veřejné mínění na Západě také zasáhla zpráva o Masarykově smrti 10. března 1948 - v oznámení se pravilo, že „vypadl“ z okna své kanceláře na nádvoří Černínského paláce, sídla úřadu, který vedl. Přesné okolnosti jeho smrti nebyly objasněny dodnes.

který měl mimořádný ohlas. Kritizoval v něm západní socialisty za to, že nedokázali říci jasné slovo k osudu svých soudruhů ve východní Evropě. Díky tomu, co se stalo v Praze, se podstatná část nekomunistické levice ve Francii, Itálii a jinde teď jasně zařadila do západního tábora, což komunistické strany v zemích mimo Stalinův dosah postupně zahánělo do izolace a odsuzovalo je ke stále očividnější politické impotenci.

Jestliže Stalin zosnoval pražský puč, aniž by tyto důsledky v úplnosti předvídal, pak to nebylo jen proto, že měl odjakživa v úmyslu nadekretovat svůj model stejným způsobem celému *bloku*, nebo kvůli tomu, že by Československo mělo nějakou zásadně důležitou roli v jeho globálním plánu. To, co se stalo v Praze – a co se ve stejné době dělo v Německu, kde sovětský přístup rychle přecházel od obstrukcí a vzdoru k otevřené konfrontaci s bývalými spojenci –, znamenalo pouze Stalinův návrat ke stylu a strategii předešlé etapy. Zvrat ve Stalinově přístupu vyvolaly v zásadě jeho obavy z toho, že se mu nedaří utvářet evropské a německé záležitosti podle vlastních představ, ale také a především jeho vzrůstající podráždění kvůli Jugoslávii.

Komunistická vláda v Jugoslávii pod vedením Josipa Broze Tita měla v roce 1947 jedinečné postavení. Jugoslávská komunistická strana byla ve východní Evropě jediná, která se dostala k moci čistě jen vlastní zásluhou a nebyla závislá ani na domácích spojencích, ani na podpoře ze zahraničí. Svou roli samozřejmě hrálo i to, že Britové v prosinci 1943 zastavili dodávky pomoci antikomunistickým partyzánům-četníkům a nově zaměřili svou podporu na Tita; a bezprostředně po válce vynaložila UNRRA na pomoc Jugoslávii víc prostředků (415 milionů dolarů) než v kterékoli jiné zemi, přičemž 72 procent z této sumy pocházelo od USA. Ale faktem bylo, a to z hlediska současníků hrálo rozhodující roli, že jugoslávští komunističtí partyzáni jako jediní vedli proti německým a italským okupantům úspěšnou odbojovou válku.

Titovi komunisté opojení svým vítězstvím nevedli žádná koaliční jednání, jaká byla běžná jinde v osvobozené východní Evropě, a okamžitě se pustili do likvidace *všech* svých protivníků. V prvních poválečných volbách v listopadu 1945 dostali voliči naprosto jednoznačně na výběr: buď Titova „Národní fronta“ ..., nebo volební urna s nálepkou „opozice“. V lednu 1946 zavedla Komunistická strana Jugoslávie ústavu vytvořenou přímo podle sovětského vzoru. Tito šel tvrdě za svým cílem a dával hromadně zatýkat, věznit a popravovat své oponenty a zahájil násilnou kolektivizaci zemědělství, a to vše v době, kdy komunisté v sousedním Maďarsku a Rumunsku zatím ještě postupovali obezřetně a navenek se snažili zaujímat smířlivější postoje. Jugoslávie byla, jak se zdálo, ostře nabroušenou čepelí evropského komunismu.

Na povrchu se zdálo, že jugoslávský radikalismus a úspěch zdejších komunistů při uchopení pevné kontroly nad strategicky klíčovou oblastí je Sovětskému svazu ku prospěchu a vztahy mezi Moskvou a Bělehradem jsou vřelé. Moskva velkoryse Tita a jeho stranu zahrnovala chválou, projevovala velké nadšení nad jeho revolučními úspěchy a dávala Jugoslávii ostatním za

vzor hodný následování. Jugoslávští předáci zase na oplátku nevynechali je-
dinou příležitost, aby neprojevili svou úctu Sovětskému svazu; chápali svou
činnost jako zavádění revoluce a vlády bolševického typu na Balkán. Milo-
van Djilas vzpomínal, že: „Všichni jsme k němu [SSSR] myšlenkově a cito-
vě tíhli. A byli bychom mu zůstali oddaní i nadále, jenže on měl svá vlastní
velmocenská měřítká loajality.“

Problém spočíval v tom, že jugoslávská oddanost bolševismu byla ze Sta-
linova pohledu vždycky trochu *příliš* horlivá. Stalina, jak už víme, zajímala
moc mnohem víc než revoluce. Proto jedině Moskvě příslušelo, aby určo-
vala strategii komunistických stran a aby rozhodla, kdy je na místě umírně-
ný přístup a kdy je třeba sáhnout k radikálním řešením. Jakožto rodiště a pra-
men světové revoluce nebyl Sovětský svaz jen nějakým *možným* vzorem
revoluce, ale vzorem *jediným*. Za příznivých okolností se mohly menší ko-
munistické strany příkladem sovětských mistrů řídit, ale bylo velmi neuvá-
žené, když se je pokoušely trumfovat. A to byla ve Stalinových očích Tito-
va neustále se opakující chyba. Někdejší partyzánský generál, veden svou
ctižádostí zavést v jihovýchodní Evropě komunistický model, předbíhal so-
větské zámysly. Revoluční úspěchy mu stouply do hlavy, a tak se z něj za-
čínal stávat větší roajalista než samotný král.

Stalin k tomuto závěru nedospěl zčistajasna, i když zmínka o jeho ne-
spokojenosti s „nezkušeným“ Titem padla už v lednu 1945. Nehledě na stá-
le silnější pocit Moskvy, že Tito je příliš sebevědomý a zavádí domácí jugo-
slávskou revoluci jako konkurenční model vůči té sovětské, začaly první
neshody mezi Stalinem a Titem v praktických otázkách regionální politiky.
Jugoslávci pod Titovým vedením se oddávali představám, vyrůstajícím ze
starší balkánské historie, že začlenění Albánie, Bulharsko a části Řecka do roz-
šířené Jugoslávie pod vlajkou nové „Balkánské federace“. Tato myšlenka zís-
kala určité sympatie za hranicemi Jugoslávie - pro Bulharsko by to, podle
názoru Trajča Kostova, jednoho z komunistických představitelů v Sofii, mělo
ekonomický smysl, a znamenalo by to posun v odklonu od nacionalismu ma-
lých států, který tolik oklešťoval jejich možnosti rozvoje před válkou.

Stalin sám původně proti diskusi o balkánské federaci nic neměl a Di-
mitrov, Stalinův důvěrník v Kominterně a první komunistický vůdce Bul-
harska, mluvil o této možnosti otevřeně ještě v lednu 1948. Ale jinak láka-
vý plán na zahrnutí celé jihovýchodní Evropy do společného federálního
svazku pod komunistickým vedením v sobě skrýval dva problémy. To, co
zpočátku vypadalo jako budování základny pro vzájemnou spolupráci mezi
balkánskými komunisty, se ve Stalinově podezíravé mysli začalo jevit spíš
jako pokus některého z nich získat postavení regionálního hegemonu. Už
to samo o sobě by stačilo, aby to v dohledné době Stalina pohnulo k za-
blokování Titových plánů. Ale navíc, což bylo rozhodující, Tito Stalinovi způ-
sobil potíže na Západě.

Jugoslávci otevřeně podporovali a podněcovali řecké povstání, a to jak
v roce 1944, tak ještě významnější měrou o tři roky později, když se zno-
vu rozhořela řecká občanská válka. Tato podpora zcela odpovídala Titovu
silně narcistickému aktivismu - pomáhat řeckým komunistům, aby napo-

V
ev
m.
Pr
pc
na
a €
v s
Po
ce
př
Př
př
a v
př
liv
su
To
ve
tái
s r
a v
tic
Šp
a p
i p
Zá
Po
so
dv
IR
jal
ge
Be
A.
ní
ná
př
m
Py
Ju
a v
pe
te
za

dobili jeho vlastní úspěchy – a byla také podbarvena jugoslávským zájmem o sporné „slovanské“ oblasti řecké Makedonie. Jenže Řecko patřilo, jak dali Churchill a později Truman jasně najevo, do západní sféry vlivu. Stalin neměl zájem vyvolávat šarvátky se Západem kvůli Řecku, které pro něj představovalo jen druhořadý problém. Řečtí komunisté naivně předpokládali, že jejich povstání podnítl sovětskou pomoc, možná dokonce i zásah sovětských ozbrojených sil, ale něco takového prakticky nikdy nepřipadalo v úvahu. Naopak, Stalin Řeky považoval za neukázněné dobrodruhy, kteří se pouštějí do ztraceného zápasu, jenž by navíc mohl vyprovokovat americkou intervenci.

Titovo provokativní podněcování řeckých rebelií Stalina tudíž rozčilovalo – správně předpokládal, že bez jugoslávského vměšování by se spletitá řecká situace už dávno sama smírně vyřešila⁵ – a stále prohlubovalo odstup mezi ním a jeho balkánským soupeřem. Ale nebyl to jen jižní Balkán, kde Tito uváděl Stalina do nepříjemné situace a rozdmýchával oheň pod kotlem anglo-amerického rozhořčení. V Terstu a na Istrijském poloostrově blokovaly jugoslávské ambice možnost spojenecké dohody o italské Mírové smlouvě. Když byla smlouva v září 1947 konečně podepsána, zůstávala budoucnost oblasti Terstu nerozhodnutá a Spojenci tu udržovali vojenské posádky, aby Jugoslávčům znemožnili obsadit sporné území. V sousedních Korutanech, nejjižnější části Rakouska, požadoval Tito územní vypořádání ve prospěch Jugoslávie, zatímco Stalinovi víc vyhovoval nevyjasněný *status quo* (díky kterému tu zůstával pro Sověty výhodný výběžek, jenž jim umožňoval udržovat vojska ve východním Rakousku, a tudíž také v Maďarsku).

Titova kombinace jugoslávského iredentismu a partyzánského revolučního zápalu přiváděla Stalina do čím dál větších obtíží. Podle *Oficiálních britských dějin druhé světové války (Official British History of the Second World War)* panoval mezi západními vojenskými představiteli v květnu 1945 názor, že pokud by měla brzy vypuknout třetí světová válka, pak to bude v terstské oblasti. Stalin ovšem neměl zájem na vyprovokování třetí světové války, a už vůbec ne kvůli bezvýznamnému cípu severovýchodní Itálie. A také ho nijak zvlášť netěšilo, že se italští komunisté dostávají do trapné situace kvůli nepopulárním územním požadavkům komunistického souseda jejich země.

Ze všech těchto důvodů už byl Stalin v létě 1947 kvůli Jugoslávii osobně rozezlený. Vůbec se mu nelíbilo, že z plakátů zdobících nádraží v bulharském hlavním městě shlíží Titova tvář stejně často jako portréty Georgi Dimitrova i jeho samotného ani že maďarští komunisté začínají mluvit o napodobování jugoslávského vzoru komunistické vlády. Dokonce i otrocky věrný Rákosi údajně Tita vychvaloval samotnému Stalinovi při moskevské schůzce na sklonku roku 1947. Tito už pro Sovětský svaz nepředstavoval znepokojivý element jen ve sféře vztahů se západními Spojenci, ale začínal být zdrojem potíží i přímo uvnitř komunistického tábora.

⁵ Když Tito v červenci 1949 po roztržce se Stalinem uzavřel pozemní hranici mezi Řeckem a Jugoslávií, řecký komunistický odboj se prakticky okamžitě zhroutil.

Vnější pozorovatelům se komunismus jevil jako jedolitá politická entita, kterou utváří a řídí moskevské „ústředí“. Ze Stalinova hlediska byla celá situace poněkud složitější. Od konce 20. let do vypuknutí války se Moskvě opravdu dařilo plně ovládat celé mezinárodní komunistické hnutí s výjimkou Číny. Jenže válka všechno změnila. Zoufalý boj proti Německu přinutil Sovětský svaz dovolávat se vlastenectví, svobody, demokracie a mnoha dalších „buržoazních“ hodnot. Komunismus ubral ze svého revolučního zápalu a vědomě se stal součástí široké protifašistické koalice. Taková byla samozřejmě i taktika předválečných Lidových front, ale ve 30. letech Moskva dokázala velice pevně ovládat zahraniční komunistické strany prostřednictvím finanční pomoci, personálními zásahy a terorem.

Za války Sověti tento absolutní mocenský monopol ztratili, což se projevilo zrušením Kominterny v roce 1943, a v prvních poválečných letech se jim ho ještě nepodařilo v plné míře obnovit. Jugoslávská komunistická strana byla sice v Evropě skutečně jediná, která se dostala k moci bez sovětského zásahu, ale ani strany v Itálii a ve Francii, které jinak Moskvě projevovaly trvalou oddanost, nedostávaly pro svůj každodenní provoz pokyny a rady ze zahraničí. A jejich předáci nebyli zasvěcováni do Stalinových záměrů. Proto se západoevropští komunisté podobně jako Češi, ale pod ještě méně přísným dohledem ze strany SSSR, ubírali směrem, který označovali jako francouzskou nebo italskou „cestu k socialismu“, a ta připouštěla účast ve vládních koalicích a bezproblémovou shodu národních a komunistických cílů.

To všechno se začalo měnit v létě 1947. V květnu toho roku byli komunističtí ministři vypuzeni z francouzské a italské vlády. Komunisty to poněkud zaskočilo a generální tajemník FKS Maurice Thorez po určité době předpokládal, že se jeho strana brzy dokáže do vládnoucí koalice vrátit. Na stranickém sjezdu v červnu 1947 ve Štrasburku označil ty členy strany, kteří volali po přechodu do úplné opozice, za „dobrodruhy“. Komunisté v západní Evropě neměli jasno v tom, jak mají reagovat na Marshallův plán, teprve opožděně se zařizovali podle toho, že jej Stalin odmítl. Obecně vzato byla komunikace mezi Moskvou a západními komunistickými stranami špatná. Po odchodu francouzských komunistů z vlády poslal Andrej Ždanov 2. června Thorezovi (a také, což je významné, generálnímu tajemníkovi československých komunistů Gottwaldovi) důvěrný dopis s těmito slovy: „Mnozí si myslí, že akce francouzských komunistů se uskutečňují po dohodě [s námi]. Vy víte, že to tak není a že kroky, které jste podnikli, byly pro náš Ústřední výbor naprostým překvapením.“

Západní komunisté zjevně zaostávali za vývojem situace. Pár týdnů po odeslání zmíněného dopisu Thorezovi začala Moskva se svými východními sousedy a satelity uzavírat obchodní smlouvy, což bylo mimo jiné součástí koordinované akce namířené proti Marshallovu plánu a proti ohrožení sovětského vlivu ve východní Evropě, které představoval. Politika spolupráce, již se řídily Praha, Paříž a Řím, a kterou Stalin doposud mlčky schvaloval, se teď opět rychle změnila v konfrontační kurs ohlašovaný novou Ždanovovou ideovou koncepcí dvou nesmiřitelných „táborů“.

V i
ev:
m:
Pr:
po
na
a e
v s
Po:
ce:
př:
Př:
př:
a v
př:
liv:
su:
To
ve
tár
s n
a v
tic:
Šp.
a p
i p
Zá:
Po:
soc
dvi
IR:
jak
ge:
Be
A l
nř:
ná:
př:
mé
Py
Juc
a v
pe:
teč
za

V zájmu nastolení nového kursu svolal Stalin na konec září 1947 schůzku do polské Szklarské Poręby. Zúčastnit se jí měly komunistické strany Polska, Maďarska, Rumunska, Bulharska, Československa, Jugoslávie, Francie, Itálie a samozřejmě Sovětského svazu. Navenek bylo jejím účelem založení „Informbyra“ - Komunistického informačního byra, nástupnického orgánu Komunistické internacionály, jehož úkolem bude „koordinovat“ mezinárodní komunistické aktivity a zlepšit komunikaci mezi Moskvou a jejími satelitními partnery. Ale skutečným cílem jak tohoto setkání, tak i vzniku Informbyra (jež se sešlo pouze třikrát, než bylo v roce 1956 rozpuštěno), bylo obnovit hegemonii Sovětů v mezinárodním komunistickém hnutí.

Úplně stejně, jako to před dvaceti lety udělal ve své vlastní straně, začal Stalin trestat a potírat „pravicové“ úchytky. Jugoslávští delegáti Edvard Kardelj a Milovan Djilas - kterým se za jejich příkladnou „levicovost“ dostalo obzvláštní pochvaly od sovětských představitelů Ždanova a Malenkova - poučovali ve Szklarské Porębě francouzské a italské kolegy nadřazeným tónem o revoluční strategii. Západní komunisty (a spolu s nimi i ty československé, jimž byla tahle lekce zjevně také určena) to zaskočilo. Politický smír toho druhu, o jaký ve svých zemích usilovali, se stal zčistajasna minulostí. Nyní se zrodil „antiimperialistický demokratický tábor“ (jak to vyjádřil Ždanov) a je zapotřebí nastoupit nový směr. Z toho vyplývalo, že Moskva teď od komunistických stran očekává, že budou věnovat mnohem větší pozornost sovětským zájmům a podřízovat jim své domácí záměry.

Po setkání ve Szklarské Porębě všechny komunistické strany ve svých zemích okamžitě nastoupily cestu ostré konfrontace. Rozběhly se stávky, demonstrace a kampaně proti Marshallovu plánu a komunisté ve východní Evropě urychlili tažení za uchopením absolutní moci. Ústřední výbor FKS při pařížském zasedání ve dnech 29. a 30. října 1947 oficiálně zahájil pomlouvačnou kampaň namířenou proti dosavadním socialistickým spojencům. Italským komunistům trval přechod na novou taktiku trochu déle, ale sjezd IKS (Partito Comunista Italiano - PCI) v lednu 1948 rovněž nastoupil „nový kurs“ spočívající v důrazu na „boj za mír“. Západoevropští komunisté v důsledku tohoto vývoje určitě hodně ztratili - v domácí politice byli odsunuti na okraj dění a zvláště IKS utrpěla citelnou porážku ve všeobecných volbách v dubnu 1948, ve kterých se Vatikán i americké velvyslanectví mohutně angažovali na straně antikomunistických sil.⁶ Ale to nevadilo. Podle Ždanovova pojetí „dvou táborů“ se nyní komunisté ze západního tábora měli omezit na úlohu pouhých politických kazisvětů.

Mohlo by se zdát, že jugoslávské hyperrevolucionářství, jež dosud Stalinovým diplomatickým snahám škodilo, bude teď prospěšné. Aspoň se to tak jevílo ve Szklarské Porębě, kde se Jugoslávci stali hlavními hrdiny dne. Francouzi, Italové a další delegáti Jugoslávčům jejich blahosklonný přístup prodchnutý pocitem vlastní výjimečnosti a nadřazenosti, který ve Szklarské Po-

⁶ IKS ve skutečnosti dosáhla v dubnu roku 1948 dokonce ještě o něco lepšího výsledku než v předchozích volbách, ale pouze na úkor socialistů, kteří zcela propadli. Vítězní křesťanští demokraté porazili levicovou koalici o více než čtyři miliony hlasů.

Západní spojenci si nejen udrželi svou část Berlína (což do jisté míry překvapilo i je samotné a vyvolalo obrovskou vděčnost obyvatel - západního - Berlína), ale sovětská blokáda, následující těsně po pražském puči, je jen ještě víc utvrdila v odhodlání nevzdat se plánu na vytvoření Západního Německa, a zároveň způsobila, že i samotní Němci teď projevovali větší ochotu smířit se s rozdělením své země. Francie v dubnu 1949 připojila svou okupační zónu k Bizonii, čímž vznikl jednotný západoněmecký ekonomický prostor se 49 miliony obyvatel (oproti pouhým 17 milionům v sovětské zóně).

I blokáda Berlína byla, jako většina Stalinových diplomatických dobrodružství, pouhou improvizací, a nikoli součástí nějakého promyšleného plánu agrese (i když lze Západu těžko vyčítat, že to tehdy netušil). Stalin neměl v úmyslu jít kvůli Berlínu do války.⁸ A když tedy blokáda neuspěla, změnil kurs. Dne 31. ledna 1949 veřejně nabídl zrušení blokády výměnou za odložení plánů na vytvoření západoněmeckého státu. Západní spojenci sice naprosto nechtěli na něco takového přistoupit, ale souhlasili se schůzkou k projednání této věci a Sovětský svaz 12. května blokádu ukončil výměnou za pouhý souhlas Západu s konferencí ministrů zahraničí, k níž mělo dojít 23. května.

Konference začala, jak bylo dohodnuto, a trvala jeden měsíc, ale podle očekávání nenašly zúčastněné strany společnou řeč. Ve skutečnosti se ještě ani nerozeběhla, když západoněmecká parlamentní rada v Bonnu oficiálně odhlasovala *Grundgesetz*, ústavu západoněmeckého státu. Stalin odpověděl o týden později oznámením plánu na vytvoření odpovídajícího východoněmeckého státu, který oficiálně vznikl 7. října.⁹ Dvacátého června, v době, kdy konference ztroskotala, nahradili vojenskou správu západního Německa vysocí komisaři USA, Británie a Francie. Vznikla Spolková republika Německo, i když si Spojenci vyhradili určité pravomoci zasahovat do jejích vnitřních záležitostí, a to včetně práva znovu se ujmout přímé vlády, pokud by to považovali za nezbytné. Po úspěchu křesťanskodemokratické strany v srpnových volbách se 15. září 1949 Konrad Adenauer stal prvním kancléřem nové republiky.

Berlínská krize měla tři významné důsledky. V první řadě vedla přímo k vytvoření dvou německých států, o což původně žádný ze Spojenců v předchozích letech neusiloval. Teď se to však pro západní mocnosti stalo zájímavým a dosažitelným cílem. Od té chvíle už nikdo nebude nijak zvlášť potřebovat na to, aby se sjednocení Německa, i přes horlivé ujišťování o jeho potřebnosti, stalo skutečností. Svědčí o tom i odpověď, kterou dal o devět let později britský ministerský předseda Harold Macmillan prezidentu de Gaullovi na otázku, jaký je jeho postoj ke sjednocení Německa: „Teoretický. Teoreticky musíme znovusjednocení stále podporovat. Z toho žád-

⁸ Kdyby po tom ale zatoužil, skoro nic by mu nestálo v cestě. Na jaře 1948 měl Sovětský svaz v dosahu Berlína tři sta divizí. Amerických vojáků bylo v Evropě všude pouhých 60 000, z toho v Berlíně necelých 7 000.

⁹ Ústava byla záměrně *prozatímní* - „aby umožnila novému politickému systému fungování v přechodném období“, to jest dokud země nebude zase sjednocená.

né nebezpečí nehrozí." Jakmile Stalin pochopil, že není schopen v soutěži o sympatie Němců Západu konkurovat, ani jej přinutit, aby se svých plánů vzdal, představovalo pro něj vytvoření samostatného východoněmeckého komunistického státu pořád ještě druhou nejlepší možnost.

Druhým důsledkem berlínské krize bylo, že přiměla Spojené státy, aby na sebe poprvé v dějinách vzaly závazek dlouhodobé vojenské přítomnosti v Evropě. To byl úspěch britského ministra zahraničí Ernesta Bevina, protože právě on dokázal svým naléháním přesvědčit Američany, aby se ujali řízení berlínské leteckého mostu, jakmile Marshall a generál Clay (americký vojenský velitel v Berlíně) ujistili Trumana, že riziko stojí za to podstoupit. Francouzi se v berlínské krizi angažovali stále méně, protože jejich země od 18. července do 10. září právě procházela politickou krizí bez jasné vládnoucí většiny v Národním shromáždění.

Ale třetím důsledkem berlínské krize, který vyplýval z prvních dvou, bylo, že přímo vedla k přehodnocení západních vojenských kalkulací. Pokud má Západ chránit své německé klienty před sovětskou agresí, pak si k tomu musí vytvořit prostředky. Na počátku berlínské krize umístili Američané na své základny v Británii strategické bombardéry schopné nést jaderné zbraně. USA měly tou dobou celkem 56 atomových bomb. Washington však nevypracoval žádnou koncepci jejich bojového nasazení (zejména Truman osobně se zdráhal uvažovat o použití nukleární síly) a americké strategické plány pro případ sovětského útoku na západní Evropu počítaly s ústupem z kontinentu.

Změna vojenského uvažování přišla s únorovým převratem v Československu. Po něm Evropa vstoupila do období stupňující se nejistoty a všude se mluvilo o válce. Dokonce i generál Clay, který si obvykle neliboval ve zveličování a přehánění, sdílel převládající obavy: „Po mnoho měsíců jsem na základě logických úvah zastával názor, že vypuknutí války je přinejmenším deset let nepravděpodobné. V průběhu několika málo týdnů jsem zaznamenal určitou změnu v sovětském postoji, kterou neumím přesně definovat, ale která ve mně teď vyvolává pocit, že válka může znenadání propuknout s dramatickou nečekaností.“ V této atmosféře odhlasoval americký Kongres prováděcí zákon k Marshallovu plánu a na opačné straně Atlantiku podepsali evropští spojenci 17. března 1948 Bruselský pakt. Bruselský pakt byl ovšem jen běžná padesátiletá smlouva zavazující Velkou Británii, Francii a země Beneluxu ke „spolupráci na opatřeních sloužících vzájemné pomoci pro případ obnovení německé agrese“, zatímco nyní už evropským politikům začínala dělat znatelně větší starosti bezbrannost jejich zemí vůči *sovětskému* náporu. V tomto ohledu byly stejně zranitelné jako vždycky. Holandský ministr zahraničí Dirk Stikker později při vzpomínce na tuto dobu poznamenal: „My tady v Evropě jsme měli pouze ústní slib americké pomoci od prezidenta Trumana.“

Podnět k novému přístupu vůči Washingtonu dali Britové. Ministr zahraničí Bevin ve svém projevu v parlamentu 22. ledna 1949 nabádal Británii, aby se společně se svými kontinentálními sousedy stala součástí obranného strategického společenství, „Západoevropské unie“, s odůvodněním, že bezpečnost Británie už nadále nelze pojímat nezávisle na bez-

pečnosti kontinentu – což byla oproti britskému způsobu uvažování v minulosti významná změna. Tato západní Evropská unie se oficiálně stala skutečností podpisem Bruselského paktu, ale, jak Bevin vysvětloval Marshallovi v depeši z 11. března, bude takové uspořádání neúplné, jestliže nebude rozšířeno o koncepci severoatlantické bezpečnosti jako celku – což byla myšlenka, jíž byl Marshall nakloněn o to víc, že Stalin právě vyvíjel značný nátlak na Norsko, aby je přiměl k podpisu paktu „o neútočení“ se Sovětským svazem.

Na Bevinův podnět se tedy do Washingtonu tajně sjeli zástupci Británie, USA a Kanady, aby projednali návrh atlantické obranné smlouvy. Šestáho července, deset dní po spuštění berlínského leteckého mostu a bezprostředně po vyloučení Jugoslávie z Informbyra, se tato jednání otevřela i dalším signatářům Bruselského paktu, mezi nimi též Francouzům, které moc nepotěšilo, když zjistili, že „Anglo-Američané“ zase jednou „dělali pořádek“ za jejich zády. V dubnu následujícího roku se USA, Kanada a deset evropských států shodlo na znění dokumentu, jímž se stala skutečností existence Severoatlantického paktu neboli NATO (North Atlantic Treaty Organization).

Vznik NATO představoval pozoruhodný posun. Ještě v roce 1947 by jen málokdo předpokládal, že Spojené státy budou ochotny začlenit se do evropské vojenské aliance. Není proto divu, že mnoho členů amerického Kongresu pociťovalo silnou nechuť ke schválení V. článku Smlouvy, který členské státy NATO zavazoval ke vzájemné pomoci v případě napadení, a souhlas kongresmanů se podařilo získat teprve po tříměsíční rozpravě a jen proto, že jim vláda Smlouvu prezentovala jako *atlantický* obranný pakt, a ne jako euro-americkou vojenskou alianci. Když pak Dean Acheson předkládal tento vládní návrh Senátu, dal si velice záležet na tom, aby zdůraznil, že Spojené státy *nebudou* rozmisťovat žádné podstatnější pozemní ozbrojené síly v Evropě.

A původní americký záměr takový opravdu byl. Že se Spojené státy vůbec poprvé závazně angažovaly v evropské alianci, vyplynulo také z názoru mnoha lidí ve Washingtonu, podle nichž byl Severoatlantický pakt něco podobného Marshallovu plánu, tedy nástroj k tomu, aby se Evropané naučili lépe spolupracovat a lépe spravovat vlastní záležitosti – v daném případě vojenskou obranu. NATO samo o sobě na poměru sil v Evropě nic nezměnilo. Ze čtrnácti divizí rozmístěných v Evropě byly jen dvě americké. Poměr v početní síle pozemních vojsk zůstal stále 1 : 12 v neprospěch západních Spojenců. Američtí náčelníci štábů v roce 1949 propočítali, že vybudovat účinná obranná zařízení na Rýně by se mohlo podařit nejdříve v roce 1957. Nebylo vůbec od věci, že při slavnostním podpisu Severoatlantické smlouvy 9. dubna 1949 v Constitutional Hall ve Washingtonu vyhrávala vojenská kapela „Nemám vůbec nic – I've Got Plenty of Nothing...“

Nicméně z evropské strany Atlantiku se věci jevíly podstatně jinak. Američané vojenským aliancím velkou důležitost nepřipisovali, ale Evropané, jak Walter Bedell Smith upozorňoval své kolegy ve Výboru pro politické plánování amerického ministerstva zahraničí, „opravdu přisuzují takovému kusu papíru se slibem pomoci daleko větší důležitost, než jakou jsme mu kdy dá-

vali my". Což asi není tak překvapující - nic jiného totiž neměli. Brity chránila alespoň jejich ostrovní poloha. Ale Francouzi, a s nimi všichni ostatní, zůstávali možnému úderu vystaveni jako kdykoli předtím, jak ze strany Němců, tak nyní i ze strany Rusů.

Proto byla přitažlivost Severoatlantické aliance pro Paříž dvojnásobná - v porovnání s dosavadním stavem věci totiž posune obrannou linii proti Sovětům dál na východ. Aneb, jak poznamenal Charles Bohlen několik měsíců před podpisem Smlouvy, „jediným chabým článkem víry, které se [Francouzi] drží, je skutečnost, že mezi nimi a Rudou armádou stojí američtí vojáci, a to bez ohledu na jejich počty“. A snad ještě větší roli hrálo v jejich očích to, že Smlouva poslouží jako pojistka proti německému revanšismu. Vlastně pouze příslib ochrany Francie v rámci NATO umožnil, aby Francouzi, jejichž uvažování stále ještě silně ovládal konečný výsledek první světové války, vůbec přistoupili na vznik Západního Německa.

Francouzi tedy NATO vítali jako záruku proti obnovenému Německu, kterou se jim v předchozích třech letech nepodařilo získat diplomatickými prostředky. Také Nizozemci a Belgičané viděli v NATO pojistku proti možnému budoucímu německému revanšismu. Italové byli přibráni kvůli posílení vnitropolitické pozice Alcida de Gasperiho v jeho boji proti komunistickým kritikům. Britové brali NATO jako symbol úspěchu svého úsilí o udržení amerického aktivního podílu na obraně Evropy. A Trumanova vláda prodala Smlouvu americkému Kongresu a národu jako obranný val proti sovětské agresi v severním Atlantiku. Odtud pramení proslulý *bon mot* lorda Ismaye, který se stal prvním generálním tajemníkem NATO v roce 1952, že smyslem Severoatlantického paktu bylo „držet Rusy na distanc, Američany na blízku a Němce na uzdě“.

NATO představovalo trik na oklamání protivníka. Denis Healey, budoucí britský ministr obrany, o tom napsal ve svých pamětech: „Pro většinu Evropanů mělo NATO smysl pouze tehdy, pokud dokáže zabránit další válce; o žádné bojování neměli zájem.“ Jedinečnost Smlouvy nespočívala v tom, čeho dokázala dosáhnout, ale v tom, co reprezentovala. Stejně jako Marshallův plán - a Bruselský pakt, z něhož vzešla - byla dokladem té nejvýznamnější změny, k níž v důsledku války v Evropě (a ve Spojených státech) došlo: ochoty k výměně informací a ke spolupráci v oblasti obrany, bezpečnosti, obchodu, měnové regulace a ve spoustě dalších sfér. Integrované spojenecké velení v době míru bylo samo o sobě ve srovnání s dosavadními přístupy nevídaným pokrokem.

NATO se ovšem v plně rozvinuté podobě neobjevilo hned po svém vzniku v roce 1949. Na jaře roku 1950 Washington stále ještě obtížně nacházel způsob, jak Francouzům a dalším Evropanům rozumně vysvětlit, že jedinou reálnou šanci na účinnou obranu Evropy představuje znovuvyzbrojení Německa, což byla myšlenka, která všechny znepokojovala, a také se očekávalo, že by mohla vyprovokovat nepředvídatelnou Stalinovu reakci. Ničeho také ani trochu nelákala představa, že bude vynakládat drahocenné prostředky na nové zbrojení. Neutralita - jako alternativa k beznadějnému zápasu - připadala Němcům i Francouzům čím dál přitažlivější. Kdyby právě v této chvíli nevypukla korejská válka (což je důležitý předpoklad, pro

V re
evru
ma:
Prai
pod
nah
a er
v sc
Pou
cest
přít
Přít
přít
a vz
přít
livé
sup
Ton
ve s
táni
s ne
a v
tick
Špa
a př
i pr
Záp
Pou
soci
dvo
IRA
jakk
gen
Ber.
A P
ním
nás
přis
mér
Pytl
Jud
a vc
pen
tedy
za j

rože skutečně málem nevypukla), nedávná evropská historie by asi vypadala hodně odlišně.

Stalinova podpora Kim Ir-senovy invaze do jižní Koreje, k níž došlo 25. června 1950, byla jeho vůbec největší chybou. Američané a Západoevropané z toho totiž okamžitě usoudili (chybně), že útok na Korejském poloostrově má sloužit jen k odvrácení pozornosti nebo má plnit úkol předehry k další agresi a že další je na řadě Německo. Takový závěr ještě posílilo hloupé chvástání Waltera Ulbrichta, že příští obětí bude Spolková republika. Pod vlivem skutečnosti, že právě před osmi měsíci provedl Sovětský svaz úspěšnou zkoušku své první atomové bomby, přecenili američtí vojenští experti připravenost Sovětů na válku. Přesto by dokonce ani tehdy v Kongresu téměř jistě neprošel návrh na zvýšení amerického vojenského rozpočtu, které požadovala Rada národní bezpečnosti ve svém dokumentu č. 68 (předloženém 7. dubna 1950), nebýt korejského vpádu.

Možnost, že v Evropě vypukne válka, byla sice nereálná, ale nikoli zcela vyloučená. Stalin o ozbrojeném vpádu skutečně *uvažoval* - ne však do Západního Německa, nýbrž do Jugoslávie -, ale tvář v tvář západnímu znovuvybrojování se této myšlenky vzdal. A podobným způsobem, jako si Západ chybně vyložil sovětské záměry v Koreji, i Stalin ze správných informací sovětských zpravodajských služeb o rychlém tempu amerických vojenských příprav, které se po korejské invazi rozběhly, vyvodil mylný závěr, že Američané osnují vlastní agresivní plány namířené proti jeho mocenské sféře ve východní Evropě. Neopodstatněnost těchto předpokladů a chybných kalkulací nebyla ovšem v té době zřejmá a politikové a generálové jednali, jak nejlépe uměli, na základě těch omezených informací, které měli k dispozici, a minulých precedentů.

Rozsah západního znovuvybrojování byl opravdu impozantní. Americký vojenský rozpočet se vyhoupl z 15,5 miliardy dolarů v srpnu 1950 na 70 miliard v prosinci následujícího roku - potom, co prezident Truman vyhlásil stav „národního ohrožení“. V letech 1952-53 spolykaly vojenské výdaje 17,8 procenta amerického HDP ve srovnání s pouhými 4,7 procenty v roce 1949. Na žádost Washingtonu zvýšili náklady na obranu také američtí spojenci. Britský vojenský rozpočet, který od roku 1946 setrvale klesal, vylétl na bezmála 10 procent HDP v letech 1951-52, a rostl dokonce ještě rychleji než v době hektického zbrojení bezprostředně před 2. světovou válkou. Rovněž Francie zvýšila vojenské výdaje na srovnatelnou úroveň. Ve všech členských státech NATO dosáhly náklady na obranu poválečného vrcholu v letech 1951-53.

Bezprecedentní byl rovněž hospodářský dopad tohoto náhlého nárůstu investic do zbrojení. Zejména německé průmyslové závody byly zaplaveny objednávkami strojírenského zařízení, vozidel, obráběcích strojů a dalších komodit, pro jejichž výrobu představovala Spolková republika obzvláště vhodné místo tím spíš, že se kvůli zákazů vyrábět zbraně mohla plně zaměřit na produkci v ostatních odvětvích. Jen samotná výroba oceli v Západním Německu, která dosahovala pouhých 2,5 milionu tun v roce 1946 a 9 milionů tun v roce 1949, vzrostla v roce 1953 na bezmála 15 milionů tun. Do-

larový schodek v Evropě a ve světě klesl za jediný rok o 65 procent, protože Spojené státy utrácely za zbraně, vojenské vybavení a výstroj za morem obrovské sumy. Svůj první americký kontrakt získal - na výrobu pozemního technického vybavení pro údržbu proudových letounů - i turínský FIAT (uzavření této smlouvy důrazně prosazovalo - z politických důvodů - americké velvyslanectví v Římě).

Ale z ekonomické sféry nepřicházely jen dobré zprávy. Nutnost dostát svým zahraničněpolitickým závazkům přinutila britskou vládu přesměrovat peníze dosud vynakládané na sociální zabezpečení do vojenské kapitoly rozporážce v roce 1951. Životní náklady v Evropě vzrostly, protože zvýšené státní výdaje spustily inflaci - ve Francii stouply spotřebitelské ceny za dva roky od vypuknutí korejské války o 40 procent. Západní Evropa ve chvíli, kdy jí Marshallův plán teprve začínal přinášet první plody, evidentně ještě nebyla v takové kondici, aby dokázala delší dobu snášet zátěž, kterou představovalo válečné hospodářství. Američané to vzali v úvahu a přijetím zákona o společné bezpečnosti z roku 1951 v podstatě Marshallův plán zastavili a přeměnili v program vojenské pomoci. V jeho rámci pak Spojené státy poskytl západní Evropě do konce roku 1952 bezmála 5 miliard dolarů.

Severoatlantická aliance se z nástroje morální podpory Evropanů proměnila ve významný vojenský svazek, čerpající ze zdánlivě bezedných zdrojů amerického hospodářství, a všechny zúčastněné zavázala k vybudování tak obrovské vojenské síly - v lidech a materiálu -, jaká neměla v mírových dobách obdoby. Generál Eisenhower se vrátil do Evropy jako vrchní velitel spojeneckých ozbrojených sil, v Belgii a ve Francii vznikla spojenecká velitelství a organizační štáby. Severoatlantický pakt se nyní stal opravdovou *aliancí*. Jeho přednostním úkolem nyní bylo zbudovat „předsunutou obrannou linii“ Evropy, jak tomu říkali vojenští plánovači. To znamenalo postavit se Rudé armádě na německém území. Ke splnění tohoto úkolu bude nutné, jak se v roce 1952 dohodlo na únorovém zasedání Rady NATO v Lisabonu, aby aliance do dvou let postavila nejméně devadesát šest nových divizí.

Ale i při významné a stále se zvětšující americké vojenské přítomnosti v Evropě existoval jen jediný možný způsob, jak mohlo NATO svůj plán uskutečnit, a tím bylo znovuvybrojení Západního Německa. Když vypukla korejská válka, Američané pochopili, že nyní je vyřešení této citlivé otázky nevyhnutelné (Dean Acheson ji poprvé oficiálně přednesl na setkání ministrů zahraničí v září 1950), přestože zpočátku se zdráhal dokonce i sám prezident Truman. Na jedné straně nikdo netoužil vložit Němcům do rukou zbraně pouhých pět let po osvobození Evropy; na druhé straně a analogicky s ekonomickými obtížemi v Bizonii před pouhými třemi roky bylo cosi zvráceného v představě, že se budou utrácet miliardy dolarů na obranu Západních Němců před ruským útokem, aniž by se od Spolkové republiky žádalo, aby také ona sama přispěla k vlastní obraně. A jestliže se Německo mělo stát, jak někteří předpokládali, svého druhu nárazníkovou zónou a budoucím bojištěm, potom se riziko spočívající ve ztrátě německých sympatií a posílení neutralistických nálad v zemi nedalo přehlížet.

Moskva se samozřejmě na znovuvyzbrojení Německa nebude dívat vlídně, ale po červnu 1950 se už ohled na sovětské city na žebříčku západních priorit vytratil z předních míst. Britové se sice, byť s velkou nechutí, smířili s nevyhnutelným, ale cítili, že je nutné vymyslet nějaký systém, jak Němce vyzbrojit a zároveň je udržet pod přísnou spojeneckou kontrolou. Nej důsledněji se proti znovuvyzbrojování Německa ohrazovali jako vždycky *Francouzi*, kteří do NATO v žádném případě nevstoupili proto, aby přihlíželi tomu, jak se z aliance stává plášť pro remilitarizaci Německa. Francie dokázala blokovat a oddalovat znovuvyzbrojení Německa až do roku 1954. Ale přesto už dávno předtím prošla francouzská politika pozoruhodnou proměnou, takže se Paříž už dokázala s jistou rezignovanou vyrovnaností s částečnou obnovu německého státu smířit. Nespokojená Francie, frustrovaná poklesem svého postavení do role toho černého vzadu mezi velmocemi, se ujala originálního úkolu stát se iniciátorem nové Evropy.

Myšlenka evropské unie v té či oné formě nebyla nová. Devatenácté století zažilo vznik nejrůznějších víceméně neúspěšných celních unií ve střední a západní Evropě, a i před první světovou válkou se čas od času vedly idealistické debaty vycházející z představy, že budoucnost Evropy spočívá ve scelení jejích rozpojených částí. Dokonce se zdálo, že 1. světová válka podobné optimistické vize ani zdaleka nevyhubila, naopak jim dodala ještě větší energii. Podle přesvědčení Aristida Brianda, francouzského státníka, který sám byl nadšeným autorem četných evropských smluv a návrhů, přišel čas překonat stará nepřátelství a myslet evropsky, mluvit evropsky a cítit evropsky. V roce 1924 se francouzský ekonom Charles Gide spojil s dalšími signatáři po celé Evropě k založení Mezinárodního výboru pro evropskou celní unii. O tři roky později se jeden vysoký činitel britského ministerstva zahraničních věcí přiznal ke svému „ohromení“ šíří kontinentálního zájmu o „panevropskou“ ideu.

Nahlíženo z realističtější perspektivy přiměla Velká válka svérázným způsobem Francouze a Němce, aby lépe pochopili, že se jejich země vzájemně potřebují. Jakmile začal ustupovat nejtěžší poválečný rozkol a Paříž se vzdala marného úsilí vynutit si německé reparace silou, podepsaly Francie, Německo, Lucembursko, Belgie a Sársko (tehdy autonomní oblast) v září 1926 Ocelový pakt, který měl mít za úkol regulovat objem produkce oceli, a zabránit tak vzniku nadměrných výrobních kapacit. Přestože se k paktu následujícího roku připojily Československo, Rakousko a Maďarsko, byl to pořád jen kartel tradičního typu. Německý předseda vlády Gustav Stresemann v něm ale určitě viděl zárodečnou podobu budoucích nadnárodních dohod. A nejen on.

Stejně jako jiné ambiciózní projekty 20. let také Ocelový pakt stěží přežil krach roku 1929 a následnou hospodářskou krizi. Ale představoval uznání faktu zřejmého francouzským ocelářským magnátům už v roce 1919, že francouzský ocelářský průmysl, jehož objem se tehdy po navrácení Alsaska-Lotrinska zdvojnásobil, čeká naprostá závislost na německém uhlí a kok-

su, a proto mu nezbude nic jiného, než budovat základy dlouhodobé spolupráce. Stejně jasné to bylo i Němcům, a tak když nacisté v roce 1940 obsadili Francii a uzavřeli s Pétainem smlouvu o systému plateb a dodávek, které znamenala vynucené použití francouzských zdrojů pro německé válečné úsilí, našlo se na obou stranách mnoho takových, kteří i v této nejnovější „spolupráci“ viděli zárodek nového „evropského“ ekonomického řádu.

Vysoce postavený úředník vlády ve Vichy Pierre Pucheu, kterého později popraví Svobodní Francouzi, proto počítal s poválečným evropským systémem, v němž se zruší celní bariéry a na jednotné evropské ekonomice s jednotnou měnou se bude podílet celý kontinent. Pucheuova vize, kterou s ním sdílel Albert Speer a mnoho dalších, byla svého druhu modernizovanou verzí Napoleonova Kontinentálního systému – tentokrát pod patronátem Adolfa Hitlera – a přitahovala mladší generaci evropských technokratů, jimž přinesla hořké zklamání hospodářská politika evropských států ve 30. letech.

Příčina mimořádné přitažlivosti těchto projektů spočívala v tom, že je způsob jejich prezentace jako součásti společných panevropských zájmů stavěl do ostrého protikladu k sobeckému přístupu jednotlivých států. Zmíněné projekty byly spíš „evropské“ než německé nebo francouzské, a za války je zahrnovali velkou chválou ti, kdo si zoufale přáli věřit, že by z německé okupace mohlo vzejít také něco dobrého. Přesvědčení, že je tato idea uskutečnitelná, ještě víc posílila skutečnost, že značnou část Evropy v technickém smyslu jakoby sjednotili sami nacisté – odstraněním hranic, vyvlastněním majetku, propojením dopravních sítí a tak dále. Navíc lákavá vize Evropy osvobozené od minulosti a vzájemných antagonismů nepřestávala působit ani na druhém břehu Atlantiku. V říjnu 1949, čtyři roky po porážce nacismu se George Kennan svěřil Deanu Achesonovi, že plně chápe obavy z rostoucí váhy Německa v záležitostech západní Evropy, ale: „Když jsem tam za války žil, často se mi zdálo, že chyba Hitlerova Nového řádu spočívala v tom, že byl Hitlerův.“

Kennan svou poznámku pronesl v soukromí. Na veřejnosti, po roce 1945, byl málokdo ochoten ztratit dobré slovo o nacistickém Novém řádu, jehož neefektivnost a zlé úmysly Kennan dost podcenil. Idea vnitroeuropejské ekonomické spolupráce se samozřejmě nikterak nevytratila – například Jean Monnet i po válce stejně jako v roce 1943 věřil, že k tomu, aby se těšily „prosperitě a sociálnímu pokroku [...] musejí evropské státy vytvořit [...] ‚evropskou entitu‘, která z nich udělá soudržnou jednotku“. A byli tu také nadšení zastánci „Hnutí za evropské sjednocení“, které se zrodilo v lednu 1947 na Churchillův podnět.

Winston Churchill patřil mezi nejranější a vlivné obhájce nějakého druhu evropského sněmu. Už 21. října 1942 napsal Anthonymu Edenovi: „Musím připustit, že myslím především na Evropu, na obnovu evropské velikosti [...] Bude to nezměrná katastrofa, jestli ruský bolševismus zadusí kulturu a nezávislost starobylých evropských států. I když je to dnes těžké říct, věřím, že rodina evropských národů může postupovat svorně jako sjednocená síla pod Radou Evropy.“ Vypadalo to ale, že politické okolnosti takovým

V
ev
m.
Pr
pc
na
a e
v s
Po
ce
př
Př
př
a v
př
liv
su
To
ve
tár
s n
a v
tic
Šp.
a F
i p
Zá
Po
soc
dvi
IR/
jak
ger
Be:
A F
nř
ná:
při
mé
Pyt
Juc
a v
per
ted
za

ideálům vůbec nepřejí. Nejlepší, co se dalo očekávat, byl nějaký druh evropského diskusního fóra, což v květnu 1948 navrhl haagský sjezd Hnutí za sjednocení Evropy. „Rada Evropy“, která se z tohoto návrhu zrodila, zahájila svou činnost ve Štrasburku v květnu 1949 a v srpnu téhož roku se konalo její první zasedání, jehož se zúčastnili delegáti z Británie, Irska, Francie, zemí Beneluxu, Itálie, Švédska, Dánska a Norska.

Rada neměla žádnou pravomoc ani vliv, ani žádný právní, zákonodárny nebo výkonný statut. „Delegace“ v ní zastoupené nikoho nerepresentovaly. Jejím nejvýznamnějším přínosem zůstávala samotná její existence, i když v listopadu 1950 vydala „Evropskou úmluvu o lidských právech“, jejíž význam se plně projeví v následujících desetiletích. Jak sám Churchill uznal v projevu proneseném 19. září roku 1946 v Curychu: „Prvním krokem ke znovuvytvoření rodiny evropských národů musí být partnerství mezi Francií a Německem.“ Ale hned po skončení války neměli Francouzi, jak už víme, nejmenší chuť si takové partnerství ani představit.

Jejich menší sousedi na severu postupovali ovšem o dost čileji. Dokonce ještě před koncem války podepsaly exilové vlády Belgie, Lucemburska a Holandska „Smlouvu o Beneluxu“, která rušila celní bariéry, a těšily se na případné umožnění svobodného pohybu pracovních sil, služeb a kapitálu mezi svými zeměmi. Celní unie Beneluxu vstoupila v platnost 1. ledna 1948, a pak následovala nesoustavná jednání zemí Beneluxu s Francií a Itálií o případném rozšíření vzájemné kooperace na větší prostor. Ale všechny tyto polovičaté projekty „Malé Evropy“ se zadržely na německém problému.

Všichni souhlasili se závěrem, na němž se v červenci 1947 shodli účastníci pařížského jednání o Marshallově plánu, že „německé hospodářství je nutné zapojit do evropské ekonomiky takovým způsobem, aby to přispívalo ke všeobecnému zvyšování životní úrovně“. Otázka ale zněla: Jak to udělat? Západní Německo, dokonce ani potom, co se v roce 1949 stalo samostatným státem, nemělo žádné přirozené vazby ke zbytku kontinentu vyjma těch, které probíhaly v rámci Marshallova plánu a spojenecké okupace – což obojí bylo jen dočasné. Většina Západoevropanů pořád ještě nepokládala Německo za partnera, nýbrž za hrozbu – před rokem 1939 pocházelo 48 procent holandských „neviditelných“ příjmů z německého obchodu, který procházel holandskými námořními přístavy a vnitrozemskými vodními cestami – a hospodářská obnova Německa byla pro Nizozemce životně důležitá. Jenže v roce 1947 zaujímalo „přátelský“ postoj k Němcům jen 29 procent holandského obyvatelstva a pro Holanďany představovalo věc zásadního významu, aby hospodářsky oživené Německo zůstalo politicky a vojensky slabé. V tom s nimi z celé duše souhlasili i Belgičané. Ani jedna z obou zemí si nedokázala představit jakékoli ujednání s Německem, pokud je nebude vyvažovat uklidňující účast Velké Británie.

Situaci uvázlou na mrtvém bodě pomohly rozhýbat mezinárodní události let 1948–1949. Po únorovém komunistickém puči v Praze, dohodě o vzniku západoněmeckého státu, blokádě Berlína a plánech na založení Severoatlantické aliance začalo být francouzským politikům, jako byli Georges Bidault a Robert Schuman, jasné, že Francie musí svůj postoj k Německu

přehodnotit. Teď před sebou měli politickou realitu Západního Německa, jehož součástí bylo Porúří a Poryní – dočasně oddělené zůstávalo už jen maličké Sársko, ale uhlí, které se tam těžilo, nebylo koksovatelné. Jak dosáhnout toho, aby zdroje nové Spolkové republiky podléhaly přísným omezením, a přesto je šlo uvést do oběhu ve prospěch Francie?

Dean Acheson se 30. října 1949 obrátil na Schumana se žádostí, aby se Francie při zapojování nového západoněmeckého státu do evropských záležitostí chopila iniciativy. Francouzi si velmi dobře uvědomovali, že je nutné něco udělat – Spojené státy, jak Jean Monnet později připomene Georgesovi Bidaultovi, budou určitě mít čerstvě nezávislé Západní Německo k tomu, aby zvýšilo výrobu oceli, a to by pak klidně mohlo zaplavit trh, a taková situace by zase Francii přinutila chránit vlastní ocelářský průmysl, a tím se vrátit zpět k praktikám obchodních válek. Jak už víme ze třetí kapitoly, závisel úspěch Monnetova plánu – a tím i hospodářského oživení ve Francii – na tom, jak se toto dilema podaří vyřešit.

Právě v této situaci předložil Monnet francouzskému ministrovi zahraničí návrh, který dějiny znají jako „Schumanův plán“. Ten představoval opravdovou diplomatickou revoluci, i když si jeho uskutečnění vyžádalo pět let. V zásadě šlo o velmi jednoduchý projekt. Podle vlastních Schumanových slov: „Francouzská vláda navrhuje, aby veškerou francouzsko-německou těžbu uhlí a výrobu oceli spravoval společný vrcholný orgán uspořádaný takovým způsobem, že zůstane otevřený i účasti ostatních evropských zemí.“ Schumanův projekt – jenž představoval rozhodně více než pouhý uhelný a ocelářský kartel, ale mnohem, mnohem méně než osnovu plánu evropské integrace – představoval praktické řešení problému, který Francii trápil od roku 1945. Podle Schumanova plánu bude mít vrcholný orgán pravomoc podporovat hospodářskou soutěž, řídit cenovou politiku, rozhodovat o tom, kam budou směřovat investice, a nakupovat a prodávat jménem zúčastněných zemí. Ale především se tak zajistí, že veškerá kontrola nad Porúřím a ostatními rozhodujícími německými zdroji nezůstane pouze v německých rukou. To znamenalo evropské řešení – *francouzského* – problému.

Robert Schuman veřejně oznámil svůj plán 9. května 1950. Deana Achesona informoval o den dříve. Britové předem upozornění nebyli. Skrývalo se v tom jisté sladké zadostiučinění pro Quai d'Orsay, první z mnoha malých aktů pomsty za nejedno anglo-americké rozhodnutí přijaté bez konzultace s Paříží. Posledním příkladem takového britského postupu se stala jednostranná devalvace libry šterlinků o 30 procent o pouhých osm měsíců dříve. Británie tehdy předem upozornila pouze Američany, a ostatní západoevropské země pak byly nuceny následovat jejího příkladu.¹⁰ Ironií osudu popohnal Monnet a ostatní k spěšnému vypracování konečné podoby řešení nedostatek komunikace mezi jednotlivými státy – připomínka hrozby návratu Evropy ke starému kursu, který upřednostňoval vlastní ekonomické zájmy na úkor ostatních.

¹⁰ Francouzský ministr financí Henri Queuille si americkému velvyslanci ve Francii stěžoval na „naprostý nedostatek loajality“ na straně Britů.

V
ev
m
Pr
pc
ne
a
v:
Pc
ce
př
Př
př
a v
př
liv
su
To
ve
tár
s r.
a v
tic
Šp
a f
i p
Zá;
Poi
soc
dvo
IR/
jak
ger
Bei
A F
nín
nás
při
mé
Pyt
Juc
a v
per
ted
za j

Německá vláda Schumanův návrh také okamžitě vřele uvítala. Konrad Adenauer ve své odpovědi s potěšením prohlásil, že: „Tento plán francouzské vlády dává vztahům mezi našimi zeměmi, vztahům, jimž hrozilo, že budou paralyzovány nedůvěrou a chladem, nový impuls ve směru konstruktivní spolupráce.“ Neboli, jak to mnohem lapidárněji řekl v kruhu svých spolupracovníků: „*Das ist unser Durchbruch*“ - to je pro nás průlom. Německá spolková republika poprvé vstupovala do mezinárodní organizace v rovnoprávném postavení s jinými nezávislými státy, a bude nyní součástí západní aliance, jak si Adenauer přál.

Němci ratifikovali Schumanův plán jako první. Pak následovala Itálie a země Beneluxu, i když Holanďané se zpočátku zdráhali vstoupit do tohoto svazku bez Britů. Jenže Británie Schumanovo pozvání odmítla, a bez ní nemohlo být ani řeči o tom, že by se připojily skandinávské země. A tak v dubnu 1951 jen šest evropských zemí podepsalo Pařížskou zakládající smlouvu Evropského společenství uhlí a oceli (ECSC - European Coal and Steel Community).

Na tomto místě bude vhodné se zastavit u jednoho rysu tohoto společenství, který ve své době upoutal pozornost. Všech šest ministrů zahraničí, kteří smlouvu v roce 1951 podepsali, bylo členy křesťanskodemokratických stran. Tři rozhodující politikové hlavních členských států - Alcide de Gasperi, Konrad Adenauer a Robert Schuman - pocházeli z okrajových oblastí svých zemí: de Gasperi z Tridentstva v severovýchodní Itálii, Adenauer z Porýní, Schuman z Lotrinska. Tridentstvo bylo v době, kdy se de Gasperi narodil - a také po značnou část jeho dospělého života -, součástí rakousko-uherské říše, a on sám studoval ve Vídni. Schuman vyrostl v Lotrinsku, jež tehdy bylo začleněno do císařského Německa. A v mládí byl, stejně jako Adenauer, členem katolických sdružení - dokonce týchž, ke kterým jeho kolega z Porýní patřil o deset let dříve. Když se tito tři muži setkali, vedli rozhovory v jazyce, který měli společný - v němčině.

Pro všechny tři, stejně jako pro jejich křesťanskodemokratické kolegy z dvojjazyčného Lucemburska, z dvojjazyčné a dvojkulturní Belgie a z Holandska, měl projekt evropské spolupráce nejen ekonomický, ale také kulturní rozměr. Oprávněně v něm spatřovali příspěvek k překonání civilizační krize, která rozbila kosmopolitní Evropu jejich mládí. Protože Schuman a jeho kolegové pocházeli z okrajových regionů svých zemí, kde se ode dávna prolínaly identity a proměňovaly hranice, nepůsobila jim představa určitého překrývání státních suverenit žádné zvláštní obtíže. Všem šesti členským zemím nového ESUO, jež velice nedávno, za války a během poválečné okupace, prožily období, kdy byla jejich suverenita přehlížena a pošlapána, už zbývalo jen málo suverenity, o kterou by ještě mohly přijít. A jejich společný křesťanskodemokratický zájem a starost o sociální soudržnost a kolektivní zodpovědnost je vybavila schopností pozitivně přijmout představu nadnárodního „vrcholného orgánu“, který bude rozhodovat pro dobro všech.

Ale v severnějších zemích převládal na celou věc značně odlišný pohled. Z hlediska protestantských Skandinávců a Britů (nebo z protestantské per-

spektivy Němce ze severu, jako byl Schumacher) s sebou Evropské společenství uhlí a oceli přinášelo mrazivý závan autoritářství. Švédský sociálně-demokratický předseda vlády v letech 1948-1968 Tage Erlander skutečně přispíval svou rozpolceností v otázce připojení právě existenci drtivé katolické většiny v novém společenství. Kenneth Younger, hlavní Bevinův poradce, si zapsal do svého deníku 14. května 1950 - pět dní potom, co se o Schumanově plánu dozvěděl -, že ačkoli evropskou hospodářskou integraci v zásadě vítá, tento nový návrh by „na druhou stranu [...] mohl být jen krokem k upevnění katolické ‚černé internacionály‘, o které jsem si vždycky myslel, že je mohutnou hnací silou Rady Evropy“. Podobné postoje nepředstavovaly v těch časech žádnou krajnost a nebyly nijak výjimečné.

ESUO nebylo žádnou „černou internacionálou“. Vlastně ani nijak zvláště účinným ekonomickým nástrojem, protože jeho Vysoký úřad nikdy neměl takovou pravomoc, jakou jej zamýšlel obdařit Monnet. Jeho smyslem, jako i mnoha jiných nových institucí na mezinárodní scéně oněch let, bylo spíše vytvořit v Evropě psychologický prostor ke znovunabytí ztracené důvěry a k novému rozvoji. O deset let později Adenauer řekl Macmillanovi, že ESUO dokonce vůbec nebylo ekonomickým orgánem (a v tomto smyslu bylo rozhodnutí Británie do ESUO nevstoupit oprávněné). A nebylo ani, bez ohledu na Monnetovy fantazie, projektem evropské integrace. Vyjadřovalo v době svého vzniku spíše jen nejmenšího společného jmenovatele západoevropských zájmů. Byl to politický nástroj v ekonomickém převleku, prostředek k překonání francouzsko-německého nepřátelství.

Problémy, kvůli kterým bylo ESUO založeno, se mezitím začaly řešit samy od sebe. V posledním čtvrtletí roku 1949 dosáhl objem průmyslové výroby v Německé spolkové republice úrovně z roku 1936 a do konce roku 1950 ji převýšil o jednu třetinu. Rovnováhu obchodní bilance Západního Německa v roce 1949 zajišťoval vývoz surovin (hlavně uhlí). O rok později vznikl schodek, protože Německo suroviny použilo na rozjezd vlastního průmyslu. V roce 1951 byla německá platební bilance už zase aktivní, a tak už to zůstalo po mnoho dalších let díky vývozu *průmyslového* zboží. Na konci roku 1951 už byl německý export ve srovnání s rokem 1948 šesti-násobný a německé uhlí, hotové výrobky a zahraniční obchod byly motorem evropské hospodářské obnovy - koncem 50. let už měla západní Evropa dokonce problém s nadbytkem uhlí. Kolik z toho lze připsat na vrub ESUO je dost nejisté - tím, co nevídaným způsobem rozhýbalo západoněmeckou průmyslovou mašinerii, byla korejská válka, a nikoli Schuman. Ale

Ale když tedy Evropské společenství uhlí a oceli mělo o tolik menší význam, než jaký se mu prisuzoval - a jestliže pro Francouze účast v nadnárodních institucích byla jen prostředkem k tomu, aby udrželi pod kontrolou Německo, jemuž nedůvěřovali, a jestliže měl Vysoký úřad, jehož vliv na hospodářskou soutěž, zaměstnanost a ceny byl minimální, tak nepatřivě odmítli vstoupit? A proč byla skutečnost, že Británie zůstává stranou, tak důležitá?

V
ev
m
Pr
pc
na
a t
v :
Po
ce
př
Př
př
a v
př
liv
su
To
ve
tár
s n
a v
tic
Šp.
a F
i p
Zá
Po
soc
dvi
IR/
jak
ger
Bel
A l
nir
ná:
při
mé
Pyt
Juc
a v
per
ted
za

Britové neměli nic proti evropské celní unii – něčemu takovému byli celkem příznivě nakloněni, přinejmenším kvůli ostatním Evropanům. Tím, co je odrazovalo, byla idea nadnárodního výkonného orgánu, kterou představovalo zřízení Vysokého úřadu, a to i přesto, že určoval jen výrobní a cenovou politiku pouhých dvou komodit. Londýn měl v tomhle jasno už delší dobu: když Bevin s labouristickou vládou projednával v roce 1948 americké návrhy na budoucí Organizaci pro evropskou hospodářskou spolupráci, bylo jeho prvořadým cílem zajistit, že „kontrola v každém případě zůstane v rukou delegací jednotlivých států [...] což znemožní, aby sekretariát (nebo „nezávislý“ předseda) podnikal akce na vlastní pěst [...] Nepřipadá v úvahu, aby tato organizace dávala členským státům nějaké příkazy“.

Britská neochota vzdát se v jakékoli míře rozhodovací pravomoci jednotlivých států byla v očividném rozporu s účelem, pro který Monnet ESUO navrhoval. Britové v ESUO také viděli skryté nebezpečí, že kontinentální Evropa bude mít možnost zasahovat do jejich záležitostí, což působilo o to hrozivěji, že důsledky takového vývoje byly nejasné. Když Bevin vysvětloval Achesonovi, proč se Británie odmítla připojit, řekl: „Tam, kde jde o věci tak zásadní důležitosti, nemůžeme kupovat zajíce v pytli a [jsem si] naprosto jistý, že pokud by se v podobné situaci ocitli Američané, uvažovali by stejně.“ A když se svému štábu svěřoval se svými pochybnostmi týkajícími se Rady Evropy, vyjádřil se ještě barvitěji: „Když otevřete Pandořinu skříňku, nikdy nevíte, jací trojští koně z ní vyskočí.“

Britové měli také své ekonomické důvody. Britské hospodářství – zvláště ty sektory, na nichž závisel zahraniční obchod – se zdálo být v daleko lepším stavu než u sousedů na kontinentu. V roce 1947 se finanční objem britského vývozu rovnal celkovému součtu exportních výkonů Francie, Itálie, západního Německa, zemí Beneluxu, Norska a Dánska. Zatímco západoevropské státy v té době obchodovaly hlavně mezi sebou, Británie měla rozsáhlé obchodní styky s celým světem – její obchodní výměna s Evropou byla ve skutečnosti ještě výrazně *menší* než v roce 1913.

Podle mínění britských představitelů mohla tedy jejich země víc ztratit než získat, kdyby se členstvím v ESUO svázala se státy, jejichž budoucnost se zdála být velice nejistá. Už o rok dříve, než Schuman předložil svůj návrh, byl postoj Spojeného království podle soukromých vyjádření vyšších státních úředníků takový, že: „Dlouhodobá ekonomická spolupráce s Evropou není pro nás zajímavá. V nejlepším případě bude odčerpávat naše zdroje a v nejhorším může těžce poškodit naše hospodářství.“ K tomu je třeba připočítat speciální obavu labouristické strany z účasti v takových kontinentálních společenstvích, která by mohla omezit její svobodu při uskutečňování „socialistické“ politiky na domácí půdě. Politiky úzce svázané se stavovskými zájmy tradičních průmyslových odborových svazů, které tuto stranu před padesáti lety založily. Zastupující ministerský předseda Herbert Morrison to kabinetu v roce 1950, kdy se přijetí Schumanova pozvání (krátce) zvažovalo, vyložil těmito slovy: „Není to dobré a my to nemůžeme udělat. Durhamští horníci to nestrpí.“

A pak tu byl ještě Commonwealth - Britské společenství národů. V roce 1950 pokrývalo Britské společenství velké oblasti Afriky, jižní Asie, obou Amerik a Austrálii, přičemž mnohé z nich byly ještě v britských rukou. Koloniální území od Malajska po Zlaté pobřeží (Ghana) měla aktivní dolarovou bilanci a podstatné sumy měla trvale uložené na londýnských účtech - proslulé „šterlinkové zůstatky“. Commonwealth byl hlavním zdrojem surovin a potravin, a Commonwealth (nebo „impérium“, jak o něm stále ještě většina lidí uvažovala) byl pevnou součástí britské národní identity, nebo se to alespoň v té době zdálo. Většina politiků pokládala za zjevně ne-moudré - a současně prakticky nemožné - začlenit Británii do systému kontinentální Evropy, který by jejich zemi připravil o tento další rozměr samotné její existence.

Británie tedy byla součástí Evropy, ale zároveň také součástí celosvětového anglofonního imperiálního společenství. A měla velice výlučné vztahy se Spojenými státy. Britský národ měl sklon zaujímat k Americe rozporné postoje - zpovzdálí ji obdivoval jako „oslňující ráj konzumu“ (Malcolm Bradbury) v protikladu ke svým vlastním omezeným možnostem, a současně k ní ze stejného důvodu cítil odpor. Britské vlády nicméně trvale vyznávaly víru v to, čemu se později bude říkat „zvláštní vztahy“ mezi oběma zeměmi. Ty do jisté míry vyplývaly z přítomnosti Británie u „nejvyššího stolu“ v době války, kdy byla jednou ze tří velmocí na konferencích v Jaltě a v Postupimi, a z jejího postavení třetí nukleární mocnosti od roku 1952, kdy úspěšně odzkoušela vlastní jadernou bombu, a z úzké spolupráce obou zemí ve válce samotné. A trochu se zakládal na svérázném pocitu nadřazenosti, jež Angličané pociťovali k zemi, která je vytlačila z místa světového impéria číslo jedna.¹¹

Neochota Britů spojit osud s Evropou Američany rozladila a popuzovala je neústupnost, s jakou Británie trvala na svém imperiálním postavení. Nicméně britský postoj představoval v roce 1950 cosi víc než pouhý imperiální sebeklam a svéhlavost. Jak o tom později ve svých pamětech uvažoval Jean Monnet, Británie která nezažila nepřátelský vpád nebo okupaci, „proto také vůbec necítila potřebu vymítat zlé duchy dějin“. Britové prožili 2. světovou válku jako chvíli národního smíru a svornosti, a nikoli jako zničující zásahy do státní a národní struktury, které představovaly válečnou zkušenost zemí za Kanálem. Ve Francii válka obnažila všechny nedostatky její politické kultury, zatímco v Británii jako by naopak stvrdila všechno správné a hodnotné, čím se vyznačovaly její instituce a zvyklosti. Z hlediska většiny Britů byla 2. světová válka bojem Velké Británie proti Německu, který skončil jejich triumfem a pocitem zadostiučinění.¹²

¹¹ Postoj, který hezky vystihují verše, jež kdosi anonymně napsal během vyjednávání o britské poválečné půjčce: „Lord Halifax ve Washingtonu toho dne lordu Keynesovi kradmo pošeptal: „Oni sice mají pytle peněz bezedné, nám ale zase pánbůh mozek dal.“

¹² Němci samozřejmě na válku *nevzpomínali*, a v nadcházejících desetiletích je bude mást, když na svou adresu uslyší v popěvcích fotbalových fanoušků a v titulcích bulvárního tisku slova jako „Hunové“, „Skopčáci“ a další podobné výrazy.

V
ev
m.
Pr
pc
na
a e
v s
Po
ce
př
Př
př
a v
př:
liv
su
To
ve
tár
s n
a v
tic
Šp.
a p
i p
Zá:
Po:
soc
dvo
IR:
jak
ger
Be:
A I
nír
ná:
při
mé
Pyt
Juc
a v
per
ted
za

Tento pocit tiché národní hrdosti na schopnost snášet utrpení, vytrvat a zvítězit oddělil Británii od kontinentu. A také formoval politickou kulturu poválečných let. Ve volbách v roce 1945 získali labouristé poprvé za dobu své existence jasnou parlamentní většinu, a jak už víme, prosazovali ve velkém rozsahu sociální reformy a znárodnování, což bylo dovršeno vytvořením prvního státu sociálního blahobytu na světě. Vládní reformy našly u většiny obyvatelstva podporu – navzdory tomu však vyvolaly pozoruhodně malou změnu v hluboce zakořeněných národních zvyklostech a sklonech. J. B. Priestley o tom v červenci roku 1949 v listu *New Statesman* napsal: „Jsme socialistickou monarchií, která je ve skutečnosti posledním živým pomníkem liberalismu.“

Domácí politika v poválečné Británii se plně věnovala otázkám sociální spravedlnosti a institucionálním reformám nezbytným k jejímu naplnění. To bylo do značné míry důsledkem skutečnosti, že předchozí vlády řešení problému sociální nerovnosti všeobecně opomíjely. Skutečnost, že se do předí zájmu opožděně vrátila otázka naléhavě potřebných veřejných výdajů – na zdravotnictví, školství, dopravu, bydlení, důchody a podobně –, se mnohým jevila jako velice zasloužená odměna za nedávné oběti, které národ přinesl. Svědčilo to však také o tom, že většina britských voličů (i nemalá část poslanců britského parlamentu) neměla nejmenší tušení, jak chudá je jejich země a jak vysokou cenu musela zaplatit za to, aby svůj hrdinský boj proti Německu dotáhla do vítězného konce.

Británie se v roce 1945 topila v dlužích, které nebyla schopna splácet. Britská válečná mobilizace se dotkla větší části obyvatelstva a trvala déle než ve kterékoli jiné zemi protihitlerovské koalice. V roce 1945 sloužilo v ozbrojených silách nebo pracovalo ve zbrojní výrobě 10 milionů mužů a žen z celkového počtu 21,5 milionu zaměstnaných dospělých občanů. Winston Churchill místo toho, aby přizpůsoboval rozsah britského válečného úsilí omezeným prostředkům země, vsadil raději všechno na jednu kartu, půjčoval si u Američanů a rozprodával britská zámořská aktiva, aby udržel koloběh materiálu a financí. Podle slov jednoho z britských válečných ministrů financí prodělala v té době „Anglie proměnu z největšího světového věřitele v největšího světového dlužníka“. Británie zaplatila za druhou světovou válku dvojnásobnou cenu než za tu první, a ztratila přitom čtvrtinu svého národního bohatství.

Odtud také pramení příčina neustále se opakujících poválečných měnových krizí, protože Britové se zoufale snažili splatit obrovské dolarové dluhy z drasticky omezených příjmů. A to byl také jeden z důvodů, proč Marshallův plán v Británii neměl prakticky žádný dopad na investice a modernizaci. Plných 97 procent doplňkových fondů (více než v kterékoli jiné zemi) vláda vynaložila na splácení gigantického státního dluhu. Takové problémy, jež by už samy o sobě dokázaly v obtížné situaci poválečné Británie zkusit každou středně velkou evropskou zemi, v případě Spojeného království navíc ještě podstatně prohluboval globální rozsah jeho imperiální odpovědnosti.

Účty, které Británie platila za to, aby zůstala světovou velmocí, se po roce 1939 dramaticky zvýšily. Zatímco výdaje na veškeré vojenské a diplomatické

aktivita v letech 1934-1938 činily 6 milionů liber ročně, v roce 1947 dosáhly jen samotné vojenské výdaje výše 209 milionů liber. V červenci 1950, v předvečer korejské války - tj. ještě před zvýšením vojenského rozpočtu, k němuž došlo po jejím vypuknutí - měla Británie jednu kompletní námořní flotilu v Atlantiku, druhou ve Středomoří a třetí v Indickém oceánu, a k tomu navíc stálou „Čínskou základnu“. Po celém světě bylo dále rozmístěných 120 perutií RAF (Královského vojenského letectva), a vedle toho ještě existovaly velké kontingenty pozemního vojska nebo jejich části se stálými základnami v Hongkongu, Malajsii, Perském zálivu, severní Africe, v Terstu, Rakousku a Západním Německu, a pochopitelně i na domácích ostrovech. K tomu je nutné přičítat velké a nákladné diplomatické, konzulární a zpravodajské mise rozestřené po celé zeměkouli spolu s koloniálními správními úřady, které představovaly závažné a specifické finanční a organizační břemeno, a to i po značné redukci spojené s nedávným britským odchodem z Indie.

Jedinou možnost, která Britům zbývala, jak to všechno finančně zvládnout za dané situace krajně napjatého rozpočtu, představovalo bezprecedentní omezování výdajů a přijetí dobrovolné chudoby. Právě to bylo příčinou často připomínaného dojmu, že hrdá a vítězná Velká Británie se navenek jeví jaksi stíněnější, chudší, šedivější a pochmurnější než ostatní, přednedávnem ještě poražené, okupované a znásilněné země za Kanálem. Všechno bylo na přiděl, vše podléhalo omezením a kontrole. Novinář a esejistka Cyril Connolly, který se, to je nutno přiznat, projevoval jako bytostný pesimista i v daleko lepších časech, zachytil náladu této doby nicméně až příliš výstižně při srovnání Ameriky a Británie v dubnu 1947:

„Lidské já se tu životem jen tak plahočí; většinou nejsme muži nebo ženy, ale příslušníci ohromné zbědované, přepracované, přeregulované bezpohlavní masy - utrápení lidé v šedivém oblečení, se svými přidělovými lístky a mordýřskými historkami, a svou závistivou, úzkoprsou, staromilskou apatičností. A tohle ovzduší symbolizuje Londýn, který je dnes největší, nejsmutnější a nejšpinavější z velkoměst, s mílemi neudržovaných, napůl neobyvatelných domů, s jídelnami bez jídla, hospodami bez piva, s kdysi živými čtvrtěmi, jež ztratily veškerou jiskru, náměstími zbavenými vši elegance [...] s davy bloudícími kolem zelenavého proutěného nábytku kaváren, v ošumělých přšpláštích pod oblohou bez ustání zamračenou a dusivou jako plechový poklop.“

Byla to doba odříkání. Aby bylo možné zvyšovat vývoz (a vydělat tak životně nezbytné zahraniční valuty), vydávalo se téměř všechno pouze na přiděl, pokud se to vůbec dalo sehnat: maso, cukr, textil, automobily, benzín, cesty do zahraničí, dokonce i cukrovinky. I chléb, který po celou dobu války zůstával ve volném prodeji, se v roce 1946 dostal do přidělového systému, a tak to zůstalo až do července 1948. Vláda okázale oslavovala „konec s omezeními“ 5. listopadu 1949, ale korejská válka ji přinutila mnohé z těchto restry v oblasti základních potravin skončit teprve v roce 1954 - dlouho po

V
ev
m
Pr
pc
ně
a
v:
Pc
ce
př
Př
př
a
př
liv
su
To
ve
tá
s r
a v
tic
Šp
a f
i p
Zá
Po
so
dv
IR.
jak
ge:
Be
A l
nít
ná
při
mé
Py
Ju
a v
pe:
teč
za

západní Evropě. Výjevy z ulic poválečné Británie by připadaly dobře známé občanům sovětského bloku; podle vzpomínek jedné anglické hospodyně to byly roky, „kdy se na všechno stály fronty, víte, dokonce i když jste nevěděli, na co v té frontě lidí stojí, [...] postavili jste se do ní taky, protože jste věděli, že tam vepředu musejí něco mít.“

Britové projevíli pozoruhodnou schopnost snášet strádání - zčásti díky své důvěře v to, že postihuje alespoň všechny stejně -, ačkoliv rostoucí roztrpčení nad přidělovým hospodářstvím a všemožnými omezeními, a navíc také nad odpuzujícím oděrem jakéhosi puritánského paternalismu, který ulpěl na některých labouristických ministrech (to platilo zejména o ministru financí siru Staffordu Crippsovi), přispěly k volebnímu vzkříšení konzervativců v 50. letech. Vědomí, že není na výběr a že vláda ví nejlépe, co má dělat, učinilo podle vzpomínek spisovatele Davida Lodge na jeho mládí z příslušníků první anglické poválečné generace lidi „opatrné, nevybojné, vděčné za nepatrné milodary a skromné ve svých ambicích“, a to ve výrazném protikladu ke generaci, která přijde po nich. Jenže zmíněné milodary nebyly tak úplně nepatrné. Jak připomněl zkušený předák durhamských hornických odborů Sam Watson na výroční konferenci labouristické strany v roce 1950: „Podařilo se odstranit chudobu, hlad je neznámou věcí. Nemocným se dostává péče. O důchodce je postaráno a naše děti vyrůstají v zemi otevřených možností.“

Británie zůstávala rozkastovanou, třídně rozdělenou společností - a přitom sociální stát prospíval, jak už víme, především „střední vrstvě“. Ale díky poválečné legislativě opravdu *došlo* k přerozdělování zisků a bohatství: podíl národního bohatství, který připadal na 1 procento těch nejbohatších občanů z celé populace, klesl z 56 procent v roce 1938 na 43 procent v roce 1954. A fakt, že prakticky vymizela nezaměstnanost, jen podtrhoval optimistický kontrast oproti truchlivé předválečné dekádě. Mezi lety 1946 a 1948 se 150 000 Britů vystěhovalo do Kanady, Austrálie a na Nový Zéland a mnoho dalších uvažovalo o tom, že půjdou v jejich stopách. Ale na počátku roku 1951 se zdálo, že tu nejhorší dobu odříkání mají Britové za sebou, a země si dopřála optimistickou podívanou v podobě „Britského festivalu“, který byl oslavou stého výročí velké Výstavy prince Alberta z roku 1851.

Pocity té doby dokonale vystihuje soudobý dokumentární film Humphreyho Jenningse o Anglii roku 1951 „Rodinný portrét“. Už samotný název poukazuje na jistou svéráznost této země - žádného francouzského, italského, německého nebo belgického dokumentaristu by ani ve snu nenapadlo použít takový titul. Film je oslavou anglickosti, je silně zbarvený společnou vzpomínkou na utrpení a slávu nedávno skončené války a prodchnutý částečně nevědomou hrdostí na svébytnost místa. Velký důraz klade na vědu, pokrok, účelné uspořádání věcí a práci. Ale nepadne v něm ani zmínka o sousedech nebo spojencích (*sic*) Anglie. Film z roku 1951 ukazuje reálnou situaci země v roce 1940: Anglie byla sama.

V roce 1828 vyslovil německý básník Heinrich Heine známý postřeh: „Je opravdu vzácné, aby Angličané při svých parlamentních debatách hovořili o zásadě. Diskutují o užitečnosti nebo neužitečnosti věcí a přinášejí fakta

pro a proti." Britové v roce 1950 odmítli nabídku Roberta Schumana proto, že své zapojení do evropského ekonomického projektu nepovažovali za užitečné, a také kvůli své odvěké nechuti ke kontinentálním závazkům. Ale důvody britského rozhodnutí nevstoupit do ESUO byly především instinktivní, psychologické, a dokonce emocionální. Vyplyvaly z naprosté výlučnosti nedávné britské zkušenosti. Když v roce 1952 Anthony Eden hovořil o otázce britského vstupu do ESUO k americkým posluchačům, řekl na závěr tato slova: „Je to něco, o čem v hloubi duše víme, že to nemůžeme udělat.“

Nebylo to konečné rozhodnutí, ale v době, kdy je Britové učinili, se ukázalo jako osudové. V nepřítomnosti Británie (a také Skandinávců, kteří následovali jejího příkladu) připadla moc v západní „malé Evropě“ bez boje Francii. A Francouzi tedy logicky udělali to, co by jinak bývali mohli udělat Britové: utvořili „Evropu“ k svému obrazu, její instituce a procedury postupně vymodelovali podle osvědčené francouzské šablony. Tehdy nad takovým vývojem událostí nevyjadřovali politování Britové, ale kontinentální Evropané. Mnoho významných evropských politiků si nesmírně přálo, aby se k nim Británie přidala. Belgický a evropský státník Paul-Henri Spaak zpětně s lítostí poznamenal: „Toto morální vůdcovství - čekalo na vás.“ A až se bude později ohlížet zpět také Monnet, položí si otázku, jak odlišně by se situace mohla vyvinout, kdyby se Británie rozhodla ujmout se iniciativy v době, kdy byla její autorita ještě nezpochybnitelná. Je pravda, že o deset let později Britové své rozhodnutí přehodnotí, ale v poválečné Evropě představovalo desetiletí velice dlouhý čas a tou dobou už byly karty rozdané.

V
ev
m.
Pr
pc
na
a c
v s
Po
ce
př
Př
př
a v
př
liv
su
To
ve
tái
s n
a v
tic
Šp
a ř
i p
Zá
Po
so
dv
IR,
jak
ge
Be
A l
nř
ná:
př
mé
Py
Juc
a v
pe
ted
za

So
le
a
do
19
čá
st
rv
2.
ús
pě
SS